

Yıl/Year: 2021

Cilt/Vol: 4

Sayı/Num: 7

Güz/Autumn

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information,
Technology and Philosophy

ISSN: 2651-463X

ISOPHOS

Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi /
International Journal of Information, Technology and
Philosophy

Sahibi / Owner

Sophos Akademi Adına
Şevki IŞIKLI

Editör / Editor

Şevki IŞIKLI / Marmara Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Şevki IŞIKLI / Marmara Üniversitesi
Özhan TINGÖY / Marmara Üniversitesi
Haldun NARMANLIOĞLU / Marmara Üniversitesi
Aysel DEMİR / Kırıkkale Üniversitesi

Sekreteryä / Sekreteriat

Alaattin ASLAN / Marmara Üniversitesi
Mert KÜÇÜKVARDAR / Marmara Üniversitesi

Tashih / Redactuer

Duygu AYDEMİR / Elif AKÇAY

Web Sayfası Yöneticisi / Web Designer

Mahir Fatih Ünal / Marmara Üniversitesi

Kapak ve İç Tasarım / Graphic Designer

Abdulkadir Büyükbingöl / Marmara Üniversitesi

İletişim Adresi / Communication

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Göztepe Kampüsü,
Kadıköy\İstanbul
iletisim@isophos.org

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Şeyki IŞIKLI**
Marmara Üniversitesi
- Özhan TINGÖY**
Marmara Üniversitesi
- Ahmet Zeki ÜNAL**
Bursa Teknik Üniversitesi
- Celal YEŞİLÇAYIR**
Gümüşhane Üniversitesi
- Aysel DEMİR**
Kırıkkale Üniversitesi
- Haldun NARMANLIOĞLU**
Marmara Üniversitesi
- Ali ÖZCAN**
Gümüşhane Üniversitesi
- Vedat ÇAKIR**
Selçuk Üniversitesi
- Ebru DEMİR**
Milli Eğitim Bakanlığı
- Sırrı DÜĞER**
Yalova Üniversitesi
- Naci İSPİR**
Atatürk Üniversitesi
- Mustafa Sami MENCET**
Akdeniz Üniversitesi
- Sertaç DALGALIDERE**
Trakya Üniversitesi
- Yusuf YURDİGÜL**
Atatürk Üniversitesi
- Lala JABBAROVA**
Bakü Devlet Üniversitesi
- John NAISBITT**
Megatrend Üniversitesi
- Walter PFANNKUCHE**
Kassel Üniversitesi
- Recai AYDIN**
Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
- Abdulkadir BÜYÜKBİNGÖL**
İstanbul Gelişim Üniversitesi
- Nikos PANAYOTOPOULOS**
National and Kapodistrian University of Athens
- Yousef NOZOHOUR**
Tehran Allameh Tabatabai University
- Seyid Majid Sadr MAJLES**
University of Tebriz

7. Sayı Hakemleri / Referees of 7'th Issue

- Ali BALTACI**
Artvin Üniversitesi
- Muhammed KIZILGEÇİT**
Atatürk Üniversitesi
- Gül Dilek TÜRK**
Marmara Üniversitesi
- Ali ÖZCAN**
Gümüşhane Üniversitesi
- Muhammet ÖZDEMİR**
Mersin Üniversitesi
- Şevki IŞIKLI**
Marmara Üniversitesi
- Mehmet Fatih DOĞRUCAN**
Akdeniz Üniversitesi
- Ayşegül DOĞRUCAN**
Akdeniz Üniversitesi
- Celal YEŞİLÇAYIR**
Gümüşhane Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Psikolojik Etkisi: Güncel Bir Derleme

Havvanur TOKGÖZ 1-8

Bir Adalet Teorisi'nde Faydacılık Sorunu

Aysel DEMİR 9-17

Yapay Zekânın Yükselişi: İnsan Öğrenmesi Makine Öğrenmesi Oyun Karşılaşmaları

Oğuzhan GÜLLÜ 19-30

ELEŞTİRİ - ANALİZ

Şevki Işıklı'nın Türkçenin Felsefesi ve Türkçe Felsefe Hakkındaki Makalesine Derkenar

Lütfi BERGEN 31-43

EDİTÖRÜN NOTU

Isophos Dergisi 7. sayısında teknoloji ile sosyal bilimler arasındaki etkileşimlere odaklanıyor. Covid 19 Pandemisi büyük oranda bitti fakat etkilerinin çok daha uzun süreceği öngörülüyor. En temelde pandemi, **dijital devrimin resmi başlangıcı** olarak nitelendirilecek boyutta dijitalleştirmeyi maksimize etti ve teknolojinin psiko-sosyal yan etkilerini artırdı.

Covid 19 Pandemisinin Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Psikolojik Etkisi: Güncel Bir Derleme başlıklı araştırmasında **Havva Tokgöz**, pandeminin üniversite öğrencileri üzerindeki etkisini araştırdı. Tokgöz'ün çalışmasına göre pandemi, uzaktan-çevrim içi eğitime geçiş süreci, üniversite öğrencilerinde depresyon ve kaygı gibi psikolojik sorunlara yol açmıştır.

Bir Adalet Teorisi'nde Faydacılık Sorunu başlıklı makalesinde **Aysel Demir**, Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* adlı eserini analiz etti. Rawls, söylemlerinde her insanın farklı olduğunu ve herkesin kendi iyisi olabileceği düşüncesinin faydacılık tarafından göz ardı edildiğini vurgular ve buna göre de kendi hakkaniyet olarak adalet teorisini yapılandırır. Demir'in analizine göre ise Rawls, faydacılığa alternatif bir teori sunduğunu iddia etmesine rağmen gerçekte faydacılığı tamamıyla reddetmemekte, sadece onu faydacılığı adalet teorisine eksikliğini gidermektedir.

Yapay Zekanın Yükselişi: İnsan Öğrenmesi ile Makine Öğrenmesi Oyun Karşılaştırmaları adlı makalesinde **Oğuzhan Güllü**; insan - bilgisayar rekabetini satranç üzerinden inceledi. Güllü'ye göre insan oyuncular, işlem yeteneği kısıtlı bilgisayarlar döneminde makinelere karşı üstünlük sağladılar fakat yapay zeka teknolojileri geliştikçe makineler, insan oyunculara karşı üstünlüğü ele geçirdiler.

Eleştiri - Analiz bölümünde, **Şevki Işıklı'nın Türkçenin Felsefesi ve Türkçe Felsefe Hakkındaki Makalesine Derkenar** başlıklı eleştisine Lütfi Bergen, Isophos'un 6. sayısında yayınlanan Işıklı'nın makalesini çeşitli yönlerden analiz edip eleştirmektedir. Bergen'e göre Işıklı, Türkçenin bilim ve felsefe dili olmasını engelleyen koşulları tanımlamakta (örneğin toplumun yetersiz gelişmişlik düzeyi, Osmanlıcanın sınırlı hedef kitlesi, kapatılmayan konuşma dili - yazı dili uçurumu, Türkçenin potansiyel eksikliği ve yapısal sorunları, sorunlu yazma alışkanlıkları olarak) başarılı olmuş, Türkçe felsefenin yokluğunu açıklayabilmiş fakat Türkçe felsefenin geleceği için umut vaat eden bir çözüm sunamamıştır. Bergen, Türk dilinde felsefe tartışmasına Türklerin İslam öncesi kültürel yaşamına dair verilerinin katılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmektedir.

Isophos hayata bilimsellik, bilime hayat katar. İyi okumalar.

Doç. Dr. Şevki IŞIKLI

Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Psikolojik Etkisi: Güncel Bir Derleme

Havvanur TOKGÖZ*

*Marmara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
havvatokgoz34@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5877-1815>

Anahtar Sözcükler

Koronavirüs Pandemisi,
Üniversite Öğrencileri,
Pandemide Eğitim

Key Words

Coronavirus Pandemic,
University Students,
Education in The Pandemic

Atıf/Citation

Tokgöz, H. (2021). Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Psikolojik Etkisi: Güncel Bir Derleme. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, Cilt 3, Sayı 7, ss: 1-8.

Özet

Koronavirüs hastalığı (COVID-19), 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmesine yol açmış ve tüm dünyada toplum sağlığını tehdit eden bir hal almıştır. Bir halk sağlığı krizine sebep olan COVID-19 salgını sadece fiziksel olarak değil ekonomilere verdiği zararlar ve eğitim sistemlerini uzun bir süre normallikten uzaklaştırmasıyla bireylere çeşitli psikolojik sorunlar yaşatmaktadır. Pandemi döneminde eğitim kurumlarının her kademesi salgının bulaşıcılığını engellemek amacıyla normal eğitim yöntemlerini uzaktan eğitime geçirmiştir. Küresel salgın krizinin yükseköğretim kurumlarına dijital bir eğitim hayatını dayatması sonucu üniversitelerin araştırma ve geliştirme alanlarında çeşitli duraklamalar yaşanmıştır. Neredeyse iki yıldır uzaktan eğitim gören öğrenciler bugün Omicron varyantına rağmen aşamalı olarak normal eğitim hayatına geçmektedir. Ancak öğrencilerde çeşitli psikolojik ve fizyolojik sorunlar ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. COVID-19 pandemisinin Türkiye'deki üniversite öğrencileri üzerindeki psikolojik etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma derleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin pandemi döneminde depresyon ve kaygı gibi çeşitli psikolojik sorunlar yaşadığı sonucu çeşitli çalışmalarla desteklenmiştir.

The Psychological Effect of the COVID-19 Pandemic on University Students in Turkey: A Current Review

Abstract

The coronavirus disease (COVID-19) caused the World Health Organization to declare a pandemic on March 11, 2020. It has become a threat to public health all over the world. The COVID-19 epidemic, which caused a public health crisis, causes individuals to experience various psychological problems, not only physically, but also by the damage it causes to the economy and by removing the education systems from normalcy for a long time. During the pandemic period, all levels of educational institutions have switched their normal education methods to distance education in order to prevent the contagiousness of the epidemic. As a result of the global epidemic crisis imposing a digital education life on higher education institutions, various pauses have been experienced in the research and development areas of universities. Students who

have been studying distance education for almost two years are gradually transitioning to normal education life, despite the Omicron variant. However, various psychological and physiological problems have emerged in distance education students for almost two years. This study, which aims to reveal the psychological effects of the COVID-19 pandemic on university students in Turkey, was created by compilation method. Within the framework of current research, the conclusion that university students in Turkey experience various psychological problems such as depression and anxiety during the pandemic has been supported by various studies.

1. GİRİŞ

İlk olarak Çin'in Wuhan kentinde 31 Aralık 2019 tarihinde daha önce tanı konulmamış pnömoni vakaları ile belirtilerine rastlanan koronavirüs (SARA-CoV-2), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve birçok bilim kurumunun dikkatini üzerine toplamıştır. İnsanlar üzerinde yeni tespit edilen koronavirüs hastalığı (COVID-19) daha araştırmaları devam edilirken küresel etkiler göstermesi sebebiyle DSÖ tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir. (Timeline: WHO's COVID-19 response, 2022) Dünya genelinde eşzamanlı olarak ortaya çıkan ve çok fazla sayıda insanın sağlığının tehdit eden bulaşıcı hastalık olarak tanımlanan pandemi, Yunancada "tüm" anlamına gelen *pan* ile "insanlar" anlamına gelen *demos* kelimelerinden ortaya çıkmıştır (İnceoğlu & Çoban, 2020, s. 17).

Koronavirüs pandemisi döneminde dünya genelinde geniş çaplı önlemler uygulanmamıştır. Bunlar arasında en etkili yöntemlerden biri olan karantina, bulaşıcı hastalığa maruz kalan insan ve hayvanları belli bir süre içerisinde dış dünya ile temasını kesip bu hastalığın yaygınlaşmasını engellemeye yönelik önlemler arasında yer almaktadır. Her ne kadar dünya genelinde karantina önlemleri alınsa da hastalığın yaygınlaşmasını engellemek iki yıl içerisinde mümkün olmamıştır. Küresel olarak, 4 Şubat 2022 itibarıyla DSÖ'ye bildirilen 5.705.754 ölüm dahil olmak üzere toplam 386.548.962 onaylanmış COVID-19 vakası, salgının ölümcül ve bulaşıcı boyutunu ortaya koymaktadır (WHO COVID-19; Dashboard, 2022)

Bir kriz dönemi olarak da bahsedilen pandemi dönemleri, toplum sağlığı üzerinde tehlike oluşturmakla birlikte bireylerde güvensizlik hissi, şaşkınlık, yalnızlık hissi ve etiketlenmeye sebep olduğu ifade edilmektedir. Hastalığa yakalanan kişilerde psikiyatrik durumların etkili olabileceği ve madde kullanımına yönelik sağlıksız davranışlar, gerekli sağlık önlemlerine uymama gibi bir dizi sorunların oluşması mümkün olarak değerlendirilmektedir. COVID-19 pandemisini yaşayan toplumların psikolojik anlamda olumsuz olarak etkileneceği kesin bir durum olarak açıklanmaktadır (Pfefferbaum & North, 2020, s. 551)

Bazı araştırmalar teknolojinin bu dönemde kişilerin içinde buldukları bunaltıcı durumdan kurtulmalarında etkili bir araç olabileceğine işaret etmektedir. Pandeminin olumsuz etkilerini en aza indirmek için teknolojik cihazlar aracılığıyla uygulanan çevrim içi terapi yönteminin bu anlamda önemli bir role sahip olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda sosyal mesafe ve güvenlik önlemlerinin kişiler arası ilişkiyi etkileyerek empati algılarında olumsuz bir etki yarattığı söylenmektedir. Bu durum karşısında yeni teknolojilerin aracılık ettiği insan etkileşimi ve empati üzerine çalışmalar yapılması önerilmektedir (Saladino, Algeri, & Auriemma, 2020).

2. COVID-19 Pandemisi ve Değişen Eğitim Süreci

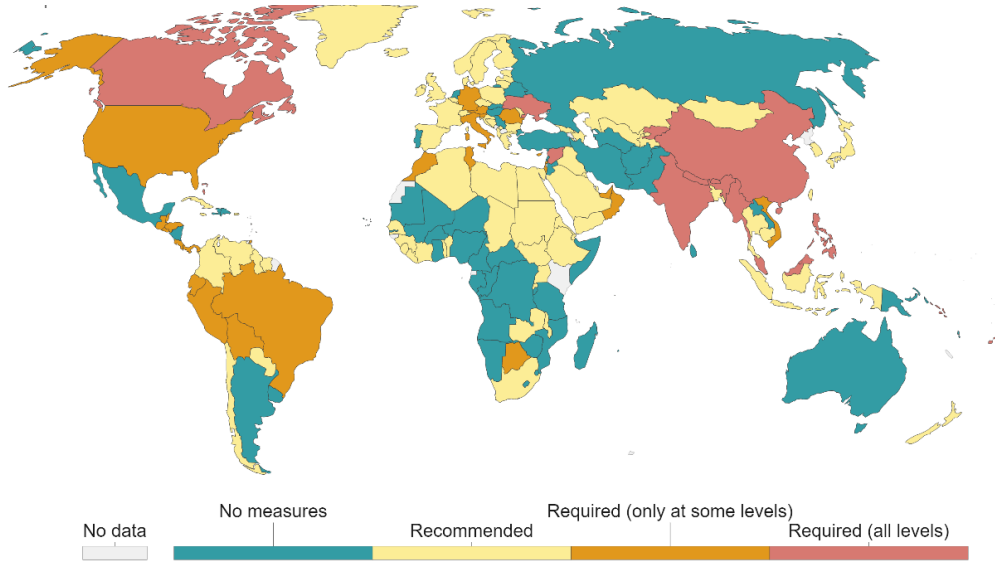
COVID-19 pandemisi karantina uygulamaları kapsamında birçok ülkede sokağa çıkma sınırlandırmaları getirilmiş; bu durum iş dünyası başta olmak üzere eğitim ve sosyal yaşantı gibi insanların toplu halde bulunduğu alanlarda köklü değişikliklere gidilmesine sebep olmuştur. Eğitim ve öğretim süreci koronavirüs pandemisinden olumsuz olarak en çok etkilenen alanlardan biri olarak gösterilmektedir. Dünya çapında son 50 yılda büyük gelişme gösteren eğitim sektörünün karşılaştığı en büyük zorluk olarak da ifade edilen COVID-19 pandemisi, birçok hükümetin neredeyse bir gecede çevrim içi öğretime ve sanal

eğitime geemelerini zorunlu kılmıştır (Daniel, 2020, s. 91)

Okulların kapanması sonucu öğrencilerin en az üçte birinin çevrim içi eğitime uyum sağlama sürecinde bağlantı eksikliği ve cihaz sorunları yaşadığı görülmektedir. Buna bağlı olarak küresel boyutta eğitim sistemlerini bozan COVID-19 salgının önceden var olan eğitim krizini daha da şiddetlendirdiği ve eşitsizlikleri artırdığını söylemek mümkündür (Education: From disruption to recovery, 2022). COVID-19 sürecinde dünya genelinde zorunlu olarak güncellik kazanan uzaktan eğitim sistemi normal şartlarda birçok olumlu özelliği barındırmaktadır. Ancak pandemi sürecinde herhangi bir hazırlık yapılmadan dünya genelinde eşzamanlı olarak uzaktan eğitim sistemine zorunlu geçiş yapılması birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin evlerinde sahip olduğu imkanlar ve ailelerin eğitim düzeylerine bağlı ortaya çıkan eşitsizlikler bu sorunlar arasında yer almaktadır. Öğrenciler sahip oldukları teknolojik imkanlara ve ailelerinden aldıkları akademik desteğe bağlı olarak pandemide eğitim ve ğretim kalitesinde farklılıklar yaşayabilmektedirler (zer & Suna, COVID-19 salgını ve eğitim, 2020, s. 180). Bazı lkeler eğitim alanında yaşanan bu eşitsizliğe kısa süreli bir çözüm olarak öğrencilere gerekli teknolojik altyapı temin etmeye çalışmaktadır (Schleicher, 2020, s. 6). Ancak sağlanan bu imkan dijital okuryazarlık seviyesine erişememiş bir ğrenci ve veli karşısında etkili olmamaktadır. Dijital okuryazarlık düzeyi uzaktan eğitim sürecinin en önemli belirleyicilerinden biri olarak gösterilmektedir (zer, Suna, elik, & Aşkar, 2020, s. 222).

Koronavirüs pandemisi eğitim ve ğretimi süreçlerinde eşitsizlik unsurunu daha fazla derinleştirmesiyle birlikte aynı zamanda öğrencinin programında geldiği düzeye bağlı olarak da çeşitli zorluklar ortaya çıkarmıştır. Liseden yükseköğretime veya yükseköğretimden istihdama geçiş yapan kişilerin eğitimlerini normal bir şekilde tamamlayamamaları ve sosyal hayattan bir gecede koparılmaları birçok dezavantajla sonuçlanmaktadır. COVID-19 pandemisi öğrencileri, normal eğitim alan öğrencilere kıyasla eğitim süreçlerinde ve meslek hayatlarında uzun süre boyunca endişe yaşayacakları düşünülmektedir (Daniel, s. 92). Pandemi döneminde eğitim hayatı aynı zamanda ekonomik bir krizle mücadele etmektedir. lkeler salgının yaygınlaşmasını engellemek amacıyla çeşitli iş alanlarını kapatmak zorunda kalmışlar ve bu durum büyük bir ekonomik krize dönüşmüştür. Henüz bu ekonomik krizin uzun vadeli etkilerinin belirsiz olduğu düşünülse de, hkmetlerin eğitim harcamalarını kısıtlayabileceği ve fonları sağlık sektörüne ve ekonomiye yönlendirebilecekleri n görülmektedir (Schleicher, s. 7).

COVID-19 dönemi ekonomik krizinin eğitim sürecine bir diğer olumsuz etkisi ise pandemi döneminde gelir kaybı yaşayan veya işsiz kalan ailelerin çocuklarının yeterli olanaktan yoksun hale gelmesi ve hatta güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmasıdır. Ekonomik zorluk yaşayan aileler temel ihtiyaçlarında değişim yapmak ve bazen bu ihtiyaçlarından feragat edebilmektedirler. Bu durum eğitimi devam eden bir öğrencinin akademik başarisına veya eğitim sürecine birçok açıdan olumsuz olarak yansımaktadır (zer, Suna, elik, & Aşkar, s. 224). Ortaya çıkışından neredeyse 2 yıl boyunca koronavirüs pandemisi eğitim ve ğretim süreçleri üzerinde etkisini korumaktadır. Koronavirüsün aşı çalışmaları ve karantina uygulamaları ile bir seviyeye kadar kontrol altına alınmasıyla birlikte 2021 yılından itibaren dünya çapında eğitim ve ğretim faaliyetlerinde aşamalı olarak normalleşmeye gidildiği görülmektedir. Günümüzde virüsün Omicron varyantına dönüşmesine rağmen ülkelerin çoğunda okullarda sağlık ve güvenlik protololleri çerçevesinde normal eğitim desteklenmektedir (Education: From disruption to recovery, 2022).

Harita 1: Covid 19 Pandemisi Sırasında Okulların Kapalılık Durumu / Oxford Covid 19 Government Response Tracker, 22 Mart 2022.

Yukarıdaki görsel 20 Ocak 2022 tarihi itibarı ile COVID-19 salgını sırasında okulların kapalı olma durumunu göstermektedir. Görselde yer alan bilgilere göre okulların kapatılmasına ilişkin politikalarda ulusal ve bölgesel farklılıklar dikkat çekmektedir. Pandemide Omicron varyantının hakim olduğu bu tarihlerde dünya çapında genel olarak okullarda eğitimin devam edilmesine yönelik bir tutum benimsendiği görülmektedir. Her ne kadar zorlu bir süreçten geçiyor olursa da okulların açılması ve yarıda kalan eğitime devam edilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Halihazırda kaybedilmiş veya duraklatılmış bir yıllık normal eğitim hayatının uzun vadede toplumlar üzerinde üretkenlik ve büyüme alanlarında ekonomik zararları olacağı düşünülmektedir (Reimers & Schleicher, 2020, s. 4).

Tablo 1: Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Üzerinde COVID-19 Salgınının Psikolojik Etkilerini Araştıran Çalışmalar

Kaynak	Amaç	Yöntem	Çalışmanın Yapıldığı Tarih	Örneklem
Bayrak ve Yengin	COVID-19 dönemi üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sanal ortam yalnızlığı sendromu	Birebir görüşme	Aralık 2019'dan Haziran 2020'ye kadar	İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesinde öğrenim gören 30 öğrenci
Bulguroğlu ve Ark.	COVID-19 sürecinde üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite, yaşam kalitesi ve depresyon seviyelerinin incelenmesi	Kesitsel araştırma online anket çalışması	Tarih belirtilmemiş	Ankara Medipol Üniversitesi'nde 2019-2020 yılında öğrenim gören 332 öğrenci

Melih Dikmen	COVID-19 salgınında üniversite öğrencilerinin depresyon düzeyleri ile sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modellemesiyle incelemek	Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli	Temmuz 2020	Fırat Üniversitesi'nde öğrenim gören 211 öğrenci
Yorguner ve Ark.	COVID-19 salgınının ilk döneminde üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları psikososyal sorunları belirlemek	Çevrim içi bir anket çalışması	15 Mayıs-5 Haziran 2020	İstanbul'da öğrenim gören 2583 üniversite öğrencisi
Ercan ve Ark.	COVID-19 pandemisi nedeniyle üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite seviyelerinin nasıl etkilendiğini incelemek	Çevrim içi bir anket çalışması	15-18 Mayıs 2020	Türkiye genelinde 446 üniversite öğrencisi
Betül Çubuk	Üniversite öğrencilerinin COVID-19 sürecinde kaybettikleri nesnelere ve kayba gösterdikleri tepkiler (yas/depresyon) ilişkisini ortaya koymak	Yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemi	Tarih belirtilmemiş	Doğuş Üniversitesi'nde okuyan ve COVID-19 süreci içinde online seanslarla terapi alan 13 öğrenci

3. COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Psikolojik Etkisi

COVID-19 pandemisi üniversite eğitim ve yaşantısında büyük çaplı değişimlere sebep olmakta ve dönemin üniversite öğrencilerini farklı boyutlarda etkilemektedir. Sadece eğitim ve araştırma faaliyetlerinin merkezi olmakla kalmayıp aynı zamanda gençlerin sosyal ve fiziksel faaliyetlerinde önemli bir işleve sahip olan üniversiteler koronavirüs salgınından dolayı uzun bir süre kapalı kalmaktadır. Her ne kadar eğitimin uzaktan çevrim içi bir şekilde devam edildiği bilinse de bu dönemin üniversite öğrencileri sportif, sanatsal ve çeşitli sosyal faaliyetlere dayalı ders dışı aktivitelerden uzakta kalmaktadır (Erhan & Gümüş, 2020, s. 200).

Koronavirüs salgınında yetişkinlik çağına bulunan üniversite öğrencileri, eğitim-öğretim faaliyetlerinde yaşanan bu krizden fiziksel ve psikolojik boyutlarda etkilenmektedir. Sağlıklarını riske atan salgından korunmaya çalışan ve sosyal faaliyetlerden uzak kalan öğrenciler stres altında eğitim faaliyetlerini sürdürmekte ve gelecek kaygısı yaşamaktadır. Bu araştırma Türkiye'deki üniversite öğrencileri üzerinde COVID-19 pandemisinin psikolojik etkilerini araştıran çalışmaları derleme yöntemi ile bir araya getirmeyi amaçlamakta ve durumun ciddiyetine yönelik bütüncül bir çıkarım yapmayı hedeflemektedir.

Bayrak ve Yengin, bu araştırmalara örnek oluşturabilecek bir çalışmayı İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Yüz yüze eğitim modelinden uzaktan eğitim modeline geçen ve sosyal faaliyetlerden mahrum kalan 30 üniversite öğrencisinin COVID-19 döneminde yaşadıkları sanal ortam yalnızlığı sendromunu inceleyen bu araştırma durumun ciddiyetine dikkat çekmektedir. Birebir görüşmeler yoluyla edinilen bilgiler çerçevesinde sosyal izolasyona maruz kalan 30 üniversite öğrencisinin yeni medya teknolojilerine bağımlılıklarında ciddi artış yaşandığı ve sanal ortamların yaşamlarının bir parçası haline geldiği görülmektedir. Bu durumun ileriki dönemlerde genç nesil üzerinde çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlara yol açacağı düşünülmektedir (Bayrak & Yengin, 2020, s. 39-44).

Bir diğer araştırma Bulguroğlu ve arkadaşları tarafından COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite, yaşam kalitesi ve depresyon düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden 332 üniversite öğrencisinin fiziksel aktivite, yaşam kalitesi ve depresyon seviyelerini bir çevrim içi anket

formu aracılığıyla inceleyen çalışmada fiziksel aktivite durumunun önemi vurgulanmaktadır. Öğrencilerin pandemiden önce düzenli fiziksel aktivite yapıp yapmadıkları, eğer yapıyorlarsa salgının bu süreci ne seviyede etkilediği ve ayrıca güncel olarak fiziksel aktivite, yaşam kalitesi ve depresyon düzeyleri çeşitli sorular aracılığı ile Bulguroğlu ve arkadaşları tarafından ölçülmüştür. Araştırmanın sonucunda pandemi dönemi üniversite öğrencilerinde fiziksel aktivitenin ciddi derecede düşük olduğu ve bu durumun öğrencilerin depresyon ve yaşam kalitelerini olumsuz olarak etkilediği ortaya çıkarılmıştır (Bulguroğlu, Bulguroğlu, & Özasan, 2021, s. 308-310).

COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite seviyelerini araştıran bir diğer araştırma Ercan ve Keklicek tarafından gerçekleştirilmiştir. COVID-19 pandemisi öncesi fiziksel aktivite davranışları ve gelecek planları hakkında bilgi edinmek amacıyla oluşturulan bu çalışma üniversitede öğrenim göre 446 öğrenci üzerinde çevrim içi anket yöntemi ile oluşturulmuştur. Anket aracılığı ile öğrencilere pandemi öncesinde ve sürecinde fiziksel aktivite yapıp yapmadıkları, yapılan aktivitenin türü ve normalleşme sürecine geçiş aşamasında düzenli fiziksel aktivite yapma istekleri sorgulanmıştır. Araştırmanın sonuçları çerçevesinde pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite oranları endişe verici derecede azaldığı ve fiziksel aktivite yapmada kararlı öğrencilerin pandemi sürecine uyum sağladığı ortaya çıkarılmıştır (Ercan & Keklicek, 2020, s. 71-72).

COVID-19 dönemi üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerini inceleyen bir başka araştırma Dikmen tarafından Fırat Üniversitesi'nde öğrenim gören 211 öğrenci üzerinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Depresyon seviyeleri ve sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkiyi COVID-19 pandemisi döneminin etkisiyle birlikte inceleyen bu araştırma, üniversite öğrencilerinin yaşadığı sıkıntıları ortaya koymaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre COVID-19 pandemisi üniversite öğrencilerinin depresyon seviyelerinin sosyal medya ile ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. Öğrencilerde gözlemlenen sosyal medya bağımlılığı ve depresyonda olma durumu karşılıklı olarak birbirinden etkilenmektedir. COVID-19 pandemisinin öğrencilerin yaşadığı depresyon ve sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Dikmen, 2021, s. 24-26).

Pandemi döneminde üniversite öğrencilerinde ortaya çıkan depresyon halini ele alıp araştıran bir başka çalışma Çubuk tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı koronavirüs salgını döneminde üniversitede öğrenim gören öğrencilerin kaybettikleri nesnelere ve bu kayıp karşısında gösterdikleri depresyon hali arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Doğuş Üniversitesi'nde okuyan ve koronavirüs sürecinde çevrim içi terapi alan 13 öğrencinin katıldığı bu araştırma yorumlayıcı fenomenolojik yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları çerçevesinde pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun nesne kaybına yönelik ego kaybı yaşadığı ve bu duruma depresif bir şekilde tepki gösterdikleri ortaya çıkarılmıştır. Bulgulara bakıldığında aynı zamanda salgının üniversite öğrencilerinin akademik başarıları üzerinde olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir (Çubuk, 2020, s. 93-94).

Yorguner ve arkadaşları, COVID-19 pandemisinin ilk döneminde üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları psikososyal zorlukları ortaya çıkarmak ve bu zorlukların COVID-19 ile ilgili sağlık önlemlerine yönelik bilgi, tutum ve davranışlar ile nasıl etkileşimde olduğunu belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. İstanbul'da öğrenim gören gönüllü 2582 üniversite öğrencisi pandemiden önce ve sonrası günlük yaşamları, pandemi ile ilgili endişeleri, koronavirüs hakkında bilgi seviyeleri ve koruyucu önlemler karşısında tutum ve davranışları, hükümetin pandemi döneminde uyguladığı politikalar hakkında çevrim içi bir ankete tabi tutulmuşlardır. Araştırmada ankete katılan öğrencilerin çoğunlukla pandemi sebebiyle maddi sıkıntı çektiği ve kaldıkları yurt ve benzeri tesislerinin kapanması neticesinde ailelerinin evlerine taşınmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin sosyal aktivitelerinin neredeyse tamamen sanal ortamlara kaydığını gösteren bu çalışma

aynı zamanda COVID-19 döneminde ortaya çıkan kaygı ve endişenin hükümet politikalarına duyulan güven ve güvensizlik ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Yorguner, Bulut, & Akvardar, 2021, s. 8-9).

Sonuç

Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin koronavirüs pandemisi süresince karşılaştıkları sorunları ve bu sorunların psikolojik yansımalarını ele alan bu derleme birçok araştırmanın bulgularından hareketle oluşturulmuştur. COVID-19 virüsünün ortaya çıkışı ve pandemi halini alması sonrasında dünya çapında bir kriz dönemi hakim olmaktadır. Ne zaman son bulacağı halen tartışılan COVID-19 salgınının bir eğitim krizine dönüştüğü ve her kademedeki eğitim ve öğretim süreçlerini etkilediği gözlenmektedir. Bugünün Z Kuşağı'nı oluşturan üniversite öğrencileri pandeminin sadece sağlık tehdidi ile değil aynı zamanda hayatlarında kritik bir dönemi oluşturan yetişkinlik çağında eğitim sorunu ile karşılaşmaktadırlar.

Neredeyse iki yıl boyunca kapalı kalan yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde araştırma yapan bu altı farklı çalışma salgının psikolojik boyutlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmalar genel olarak üniversite öğrencilerinin pandemi dönemindeki sosyal medya yönelimlerini ve buna ilişkin depresyon ve kaygı sorunlarını, pandemiden önceki ve sonraki fiziksel ve ruhsal davranışlarını ve koronavirüs hakkında ne derece bilinçli olduklarını ortaya çıkarmaya yönelmiştir.

Araştırmalarda da görüldüğü gibi üniversite öğrencileri pandeminin hakim olduğu dönemde akademik hayatlarında ciddi bir izolasyon ile karşılaşmaktadırlar. Bu durumun öğrencileri sanal ortamlara yönlendirdiği ve sosyal medya bağımlılığının tetiklendiği ortaya çıkarılmıştır. Yapılan araştırmalarda üniversite öğrencilerinin sanal ortamları onların hayatlarında daha çok benimsemelerine karşın yine de gerçek hayata dönmeyi özledikleri ifade edilmektedir. Depresyonun bu dönemde üniversite öğrencileri arasında sıkça görüldüğü ve bireylerin eğitim ve sosyal hayatlarını kritik düzeyde etkilediği saptanmaktadır. Sonuçlar göstermektedir ki koronavirüs salgını döneminde Türkiye'nin üniversite eğitiminde ve yaşantısında ciddi sorunlar meydana gelmektedir. Pandemi döneminde aksayan eğitim sürecinin üniversite öğrencileri üzerinde kaygı ve depresyon gibi olumsuz birçok yansımaları ortaya çıkmıştır. Bu hasarların giderilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasının kritik bir önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

5. Kaynakça

- Bayrak , T., & Yengin, D. (2020). Korona günlerinde Üniversite öğrencilerinin yaşadığı sanal ortam yalnızlığı sendromu. A. Övür içinde, *Korona Günlerinde Dijital Toplum* (s. 33-48). İstanbul: Der Yayınevi.
- Bulguroğlu, H. İ., Bulguroğlu, M., & Özaslan, A. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite, yaşam kalitesi ve depresyon seviyelerinin incelenmesi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*(12(2)), 308-310 .
- Çubuk, B. (2020). COVID-19 İle Gelen Kayıp Nesne, Yas Ve Depresyon. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*(10(21)), 90-99.
- Daniel, S. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. 91-96.) S.91. *Prospects*, 91-96.
- Dikmen, M. (2021). COVID-19 pandemisinde üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerinin sosyal medya bağımlılığı üzerindeki rolünün incelenmesi : Bir yapısal eşitlik modeli. *Bağımlılık Dergisi*(22(1)), 24-26.
- Education: From disruption to recovery.* (2022, 2 6). Unesco: <https://en.unesco.org/COVID19/educationresponse> adresinden alındı.
- Ercan, Ş., & Keklicecek, H. (2020). COVID-19 pandemisi nedeniyle üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeylerindeki değişimin incelenmesi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi(5(2)), 69-74.

- Erhan, Ç., & Gümüş, Ş. (2020). Küresel salgın sonrasında yükseköğretimde fırsatlar ve riskler: Üniversitelerin geleceği. *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği* (s. 195-209). içinde Ankara: TÜBA.
- İnceoğlu , Y. G., & Çoban, S. (2020). Pandemi, Neoliberalizm, Ekoloji, Korku ve Medya. Y. G. İnceoğlu , & S. Çoban içinde, *Pandemi Neoliberalizm Medya* (s. 17). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özer, M., & Suna, H. E. (2020). COVID-19 salgını ve eğitim. A. Şeker, Özer, & K. C içinde, *Küresel salgının anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği içinde* (s. 171-192). Ankara: Tüba.
- Özer, M., Suna, H. E., Çelik, Z., & Aşkar, P. (2020). COVID-19 salgını dolayısıyla okulların kapanmasının eğitimde eşitsizlikler üzerine etkisi. *İnsan & Toplum*(10(4)), 217-246.
- Pfefferbaum, B., & North, C. S. (2020). Mental health and the COVID-19 pandemic. *New England Journal of Medicine*, 383(6), 510-512.
- Reimers, F., & Schleicher, A. (2020). *Schooling disrupted, schooling rethought. How the COVID-19 Pandemic is Changing Education*. OECD.
- Saladino, V., Algeri, D., & Auriemma, V. (2020). The psychological and social impact of COVID-19: new perspectives of well-being. *Frontiers in psychology* (2550).
- Schleicher, A. (2020). *The impact of COVID-19 on education: Insights from education at a glance 2020*. oecd.org: <https://www.oecd.org/education/the-impact-of-COVID-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf>. adresinden alındı.
- School closures during the COVID-19 pandemic*. (2022, 2 9). Our world in data: <https://ourworldindata.org/grapher/school-closures-COVID?time=2022-01-20> adresinden alındı.
- Timeline: WHO's COVID-19 response*. (2022, 02 6). World Health Organization: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline/#event-72> adresinden alındı.
- WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard*. (2022, 2 6). World Health Organization: <https://COVID19.who.int/> adresinden alındı.
- Yorguner, N., Bulut, N. S., & Akvardar, Y. (2021). COVID-19 Salgını Sırasında Üniversite Öğrencilerinin Karşılaştığı Psikososyal Zorlukların ve Hastalığa Yönelik Bilgi, Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi. *Noro-Psikiyatri Arsivi* (58/1), 3-10.

Bir Adalet Teorisi'nde Faydacılık Sorunu

Aysel DEMİR*

*Kırıkkale Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü,
ayselmus1@hotmail.com

 [https://orcid.org/
0000-0001-7283-156](https://orcid.org/0000-0001-7283-156)

Anahtar Sözcükler

John Rawls, Faydacılık, İyi,
Hak, Adalet.

Key Words

John Rawls,
Utilitarianism, Good, Right,
Justice.

Atıf/Citation

Demir, A. (2021). Bir Adalet
Teorisi'nde Faydacılık So-
runu. ISophos: Uluslararası
Bilişim, Teknoloji ve Felsefe
Dergisi, Cilt 3, Sayı 7, ss:
9-17.

ÖZET

Bu çalışmada, Rawls'un Bir Adalet Teorisi adlı eseri analiz edilecek ve bu eserin faydacılığa karşı gerçekte nasıl bir alternatif teori olarak sunulduğu incelenecektir. Yapılan tartışmada Rawls'un faydacılığa alternatif bir teori kurduğunu iddia etmesine rağmen, gerçekte faydacılığı tamamiyle reddetmediği, sadece onu yetersiz gördüğü ve bu yetersizliği de adalet ilkelerinden biri olan fark ilkesi ile kapatmaya çalıştığı iddia edilecektir. Teleolojik bir yapıya sahip olan faydacılık, yapılan eylemin hangi niyetle yapıldığına değil, eylemin sonucunda getirdiği faydaya yoğunlaşmaktadır. Kendisine hak yerine iyi olanı temel alan faydacılık, toplumun faydasına olan bir yaşama vurgu yapar. Rawls, faydacılığa karşı insanı kendinde amaç olarak gören Kantçı ilkeye yöneldiğini iddia eder. Bu anlamda Rawls'a göre faydacılık, toplumda özgürlük ve hakların dağılımında eşitsizliklere yol açmaktadır. Faydacılığın bireysel farklılıklara yer vermemesi en önemli sorundur. Rawls, söylemlerinde her insanın farklı olduğunu ve herkesin kendi iyisi olabileceği düşüncesinin faydacılık tarafından göz ardı edildiğini vurgular ve buna göre de kendi hakkaniyet olarak adalet teorisini yapılandırır.

The Problem of Utilitarianism in A Theory of Justice

Abstract

In this study, it is analysed why emerged Rawls's theory of justice and it is examined how he presented an alternative justice theory against Utilitarianism. This study is claim that although he claimed that he established an alternative theory, he did not reject utilitarianism in his theory completely. Indeed, he only saw it insufficient and he tried to close this insufficiency through the difference principle. Utilitarianism which is teleological focuses on an advantage which is done in the result of an act, not intention. Utilitarianism, which takes being good itself instead of being right, emphasises to a life which includes the happiness of society. Rawls claims that he heads to Kantian principle which sees the human being as in the self-purpose. According to Rawls, utilitarianism causes inequality in the distribution of rights and freedoms in society. The most important problem is that utilitarianism does not include the individual differences. Rawls emphasises that every individual is different from each other and everyone has their own good but utilitarianism never see them and according to this situation he established his own justice theory.

1. Giriş

İnsan doğa durumunda sınırsız eşitlik ve özgürlük içinde yaşamış, henüz toplumsallaşmamışken daha mutlu olduğunu varsaymıştır. Gereksinimlerini doğrudan doğruya karşılayan insan, yaşam içindeki durumunun daha iyi olduğunu düşünerek yaşamıştır (Gece, 2012, s.40). Toplumsallaşmayla birlikte, çoğunlukla kendi çıkarları çerçevesinde iyiye yönelme ihtiyacı duymuş, amaçlarına ulaşmak için eylemlerinde bir hedef belirlemiş ve kendisine faydalı olanı hak ettiğini düşünmüştür. Bu anlamda faydacılık, her şeyin özüne ve eylemlerin sonuna faydayı yerleştiren teleolojik bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmıştır. Burada, insanın daima ulaşmak istediği amaç doğrultusunda faydalı olan şeyleri iyi, faydalı olmayan şeyleri ise kötü olarak nitelendirdiği görülmüştür.

Faydacılığın en önemli temsilcilerinden biri olan Jeremy Bentham da insanların eylemde bulunmalarına yol açan güdülerin haz peşinde koşma ve acıdan kaçma olduğunu ifade eder. Ona göre en iyi düzen, en çok sayıda kişiye en fazla mutluluğu sağlayan düzendir. Bu bağlamda toplumun mutluluğu bireyin mutluluğundan daha önemlidir. Bentham'ın bu söylemleri bütün eleştiri oklarını üzerinde toplanmasına neden olmuştur. John S. Mill de Bentham'ın bu konudaki görüşlerine katılmaktadır ve bireylerin yüksek veya düşük hazların peşinde koşarak kendilerine farklı derecelerde fayda sağladıklarını iddia etmektedir (Mill, 1986, s.26-27).

Faydacılığa yapılan eleştirilerde temel noktalar; toplam mutluluğun artırılması için bireylerin haklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları, faydanın eylemin sonucuna göre belirlenmesi ve faydaya bakış açısının da kişiden kişiye değiştiği için belirsiz olması gibi noktalardır. Bu eleştiriler temelinde faydacılığa alternatif bir teori geliştirme çabasında olan Rawls'un faydacılığa karşı insanı kendinde amaç olarak gören Kantçı ilkeye yöneldiği görülmektedir. Rawls'a göre faydacılık, toplumda özgürlük ve hakların dağılımında eşitsizliklere yol açmaktadır (Rawls, 1971, s. 26). Faydacılığın bireysel farklılıklara yer vermemesi telafi edilemez sorunlara yol açmaktadır. Oysa her insan farklıdır ve farklı istekleri vardır. Rawls, şimdiye kadarki süreçte herkesin kendi iyisi olabileceği düşüncesinin göz ardı edildiğini vurgular. Bununla birlikte, Rawls hakkı iyiye öncel gören bir adalet anlayışı içindedir ve buna göre, bir eylem haklı değilse o eylemin iyi olması da mümkün olamaz. Bu anlamda Rawls, faydacılığa karşı alternatif bir teori olacağını iddia ettiği "Hakkaniyet Olarak Adalet" teorisine odaklanmıştır. Buna göre, hakkaniyet olarak adaletin ne olduğunun kısa bir belirlemesini yapmak yerince olacaktır.

2. Bir Adalet Teorisi ve Hakkaniyet Olarak Adalet

Rawls, faydacılığa karşı ortaya koyduğunu iddia ettiği bu Hakkaniyet Olarak Adalet Teorisi'ni 1971'de basılan Bir Adalet Teorisi adlı eserinde temellendirmektedir. Bu eserde Rawls, ilk kısım olan "Teori" bölümünde "arzulanırlık" zemininde Özgürlük ve Fark Prensibi biçiminde iki adalet prensibine temel hazırlamaktadır. İkinci kısım olan "Kurumlar"da, ilk kısımda verilen prensiplerin uygulanabilirliğini inceler. Diğer bir ifadeyle daha önce ideal ve felsefi olarak saptanan prensiplerin, ideal olmayan gerçek yaşamda uygulamaya nasıl aktarılacağını incelemektedir. "Amaçlar" adlı üçüncü kısımda ise arzulanırlık ve uygulanırlık açısından ele alınmış olan adalet prensiplerini "iyilik" açısından inceler. Burada iki adalet prensibinin ahlaki açıdan iyi olup olmadığını değerlendirir (Hünler, 1997, s. 27). Diğer bir ifadeyle birinci bölümde yapılan hakkaniyet olarak adalet siyasi teori ile ikinci bölüm siyasi kurumlarla, üçüncü bölüm de bireyler için iyi yaşamın incelenmesiyle ortaya konulmaktadır. Rawls siyaset felsefesinde arzulanırlık ve uygulanırlık düşüncelerini tekrar gündeme getiren kişi olmuş, siyasi ve sosyal düzenleme ile Özgürlük ve Fark Prensibi'nin uygulanır olup olmadığını tartışmıştır (Kukathas and Pettit, 1990, s. 6-9). Rawls için adaletin öncelikli koşulu toplumun kendisinden çok, kurumların temel yapısıdır çünkü temel kurumsal yapının etkisi bireylerde yaşam boyu sürmektedir (Oyeshile, 2008, s. 68).

Adalet prensiplerinin seçiminde Rawls, kalıcı adalet prensiplerini görüşmek için

tarafların Bilgisizlik Peçesi altında bir araya geleceği varsayımsal bir Başlangıç Durumu'ndan söz eder. Bir araya gelerek seçimi yapan taraflar, seçimi adil bir ortamda yapan kişilerdir. Başlangıç Durumu'ndaki taraflar, adalet prensiplerini Bilgisizlik Peçesi altında sezgisel kapasiteleriyle içinde farklı alternatifleri de barındıran bir liste içinden bilinçli bir biçimde seçerler. Listede; hakkaniyet olarak adalet, faydacı adalet, sezgici adalet, faydacı ve sezgici anlayışların birleşmesiyle oluşan karma adalet ve egoist adalet bulunmaktadır (Rawls, 1971, s. 34). Bununla birlikte seçim yapılırken egoist hak anlayışı, hak kavramının biçimsel sınırlarına uymadığı için elenecek olup seçim diğer dört seçenek arasında gerçekleşecektir. Rawls'a göre taraflar faydacılığı, kişilerin hak ve özgürlüklerinin yitirilmesine neden olduğu için, sezgiciliği ise kendi içinde çelişen ilkeleri barındırdığı için seçmeyeceklerdir. Egoist anlayış, zaten saf dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla geriye sadece hakkaniyet olarak adalet kalmaktadır. Bu seçim aşaması, tarafları rasyonel kapasiteleriyle hakkaniyet olarak adalet ilkeleri etrafında birleştirecektir. Faydacı ve diğer anlayışlara karşı taraflar hak ve adaleti seçecektir. Onlar, özgürlüğün önceliği ve toplumda daha az avantajlı olanların durumunu güvence altına alma yönünde, iki prensip lehine seçim yapacaklardır. Taraflar, Düşünümsel Denge aracılığıyla alternatifleri istikrarları bakımından sınavacak, Maksimin Kuralı aracılığı ile de seçimi yapacaklardır. Rasyonel seçim yapma teorisi, burada temeldir. Rawls'a göre, tarafların bu iki prensibi seçmeye yönelmeleri, özellikle istikrarın sağlanacağına duydukları inançtan kaynaklanmaktadır.

Kısaca Rawls Bir Adalet Teorisi'nde, adalet sorununun nasıl çözümleneceği üzerine iki temel adalet prensibi belirler ve bu iki adalet prensibi ile toplumda, özgürlük ve eşitlik üzerinden adalet ve düzenin nasıl sağlanacağına dair belirlemeler yapar. Genel olarak prensiplerden biri; herkes için eşit bir biçimde özgürlüğün sağlanması prensibi, diğeri de toplumda daha az avantajlılar lehine, toplumsal ve özellikle ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ile ilgili olan prensiptir. Rawls, Lexical (sözcüksel) Düzene başvurarak prensiplerin nasıl öncelikli bir şekilde ilerleyeceğini gösterir.

Adaletin sağlanması için Başlangıç Durumu'nda benimsenen iki temel prensipten birinci prensip ikinciye önceldir. Öncelik kuralına göre, özgürlüğün önceliğinde adalet ilkeleri yöntemsel bir sıralamaya sahip olacak, bu nedenle de özgürlükler ancak özgürlük adına sınırlanacaktır. İkinci öncelik kuralına göre, "adaletin refah karşısında önceliği, yöntem bakımından avantajları en üst düzeye çıkarma ilkesinden önce gelir" (Rawls, 1971, s. 60-61). Adaletin bu ikinci prensibi, Lexical olarak Yeterlilik ve Fark Prensibine öncel olan, adil şansa önceldir çünkü daha az fırsata sahip olanların fırsatları arttırılmalıdır. Bahsedilen iki ilke, işe yarar bir düzenin herkesin refahı için gerekli bir şart olduğu durumlarda, daha çok gelir elde edenlerin ve sosyal konum olarak daha şanslı olanların, diğerlerinin gönüllü olarak iş birliğine girmesini bekleyebileceklerini temel alan adil bir anlaşma izlenimi bırakmaktadır (Rawls, 1971, s. 65). Gerçekte Rawls, özgürlük ve eşitlik arasında bir uzlaşmaya gitmek istemektedir. Rawls'un bu iki adalet prensibi, haklara dair bölüşüm ve dağıtım süreçleriyle ilgilidir. Rawls, bu Özgürlük ve Fark Prensibinin seçilmesi ile tarafların Başlangıç Durumu'nda, hipotetik bir durum etrafında birleşmiş olduğunu ve bu iki prensibin, adil bir toplumun oluşturulmasında yeterli olduğunu düşünmektedir.

2.1. Faydacılık Sorunsalı

Rawls, liberal düşünce içinde sözleşmeciliği, faydacılık ve Kantçı etiği kendi ortaya koyduğu teorisinin biçimlendirilmesi aşamasında bol bol kullanmıştır (Barry, 1973, s. 5). Bu anlamda, bu bölümdeki amaç, bu eserin gerçek anlamda faydacılığı saf dışı bırakıp bırakmadığı üzerine olacaktır.

Genel olarak bakıldığında Rawls için düzen, adaletsiz bir biçimde ilerlemektedir. Bunun için de adil toplumu düzene sokan ahlaksal, siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumları belli bir şekle göre biçimlendirmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle faydacılık, bireylerin haklarını toplumun daha iyiye yönelmesi yolunda heba etmekte, sezgicilik ise insanların

yönlenmesine engel teşkil edecek çelişkileri barındırmaktadır (Rawls, 1971, s.40-41). Bu durum, her iki düşüncenin zayıflıkları olarak ortaya çıkmaktadır. Rawls için, bu adil düzen ancak ve ancak rasyonel bireylerin fikirlerini ortaya koyması, faydacılıktan sıyrılıp bir arada yaşama düşüncesiyle belli prensipler üzerinde uzlaşması ve bunu da kendi içlerinde bulunan adalet duygularıyla yapmaları koşuluyla sağlanabilir.

Rawls, hak ve adaleti yerleştirmek için ortaya koyduğu Bir Adalet Teorisi adlı eserinin, kaynakların dağıtım biçimini gösteren, vatandaşların bireysel hak ve özgürlüklerini koruyan kurumlara sahip olmayı destekleyen bir yapıda olduğunu iddia eder. Bu bağlamda Rawls eserinde, gerçekte üç şeyin üstesinden gelmek istemektedir: İlk olarak, baskın bir teori olan faydacılık üzerinden bizim ahlaki görüşlerimizde var olan adalet prensiplerini ortaya çıkarmak istemektedir. İkinci olarak, bu prensipleri nasıl kabul edebileceğimizi normatif bir adalet teorisi üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Son olarak da kendisinin siyasi ve sosyal düzenlemeleri daha iyi bir biçime sokabileceği kanısındadır. Rawls'un teorisinde temel anlamda; ahlaki bir ilke olarak eşitliği sağlamak, var olan eşitsizlik oranını en aza indirmek ve kendi yaptığımız seçimlerle doğan eşitsizlikleri kabul etmek gibi düşünceler egemendir. Rawls, toplumda iş birliği içinde bir arada yaşamayı sağlayacak kuralların nasıl belirleneceği ve karar mekanizmalarının nasıl uygulamaya konulacağı konusunda belirlemeler yapar. O, olumlu bir biçimde bireylerin ortak adımlarıyla ve birliktelikleriyle kurumsal anlamda adil bir düzenin kurulabileceği inancındadır.

Rawls'un, Kant'çı felsefeyi kullanarak sosyal ve siyasi kurumların ahlaki değerlendirmesi için bir yöntem belirlemeye çalıştığı görülür. Gerçekte, liberal bir etik anlayışı kurma çabasında olan Rawls, adaletin özel fayda, çıkar ve amaçlardan soyutlanmış bir hakkaniyet olarak sunulması gerektiğine inanmaktadır. Bireylerin ahlaki statülerinin aynı oranda eşit olmasını sağlayan bir adalet teorisine sahip olmalarını da bu noktada bir zorunluluk olarak görür. Bu anlamda Rawls, ahlaki eşitliğin nasıl sağlanacağına dair de belirlemelerde bulunmaktadır. Bu belirlemeleri yaparken de bireyleri seçme özgürlüğüne sahip bireyler olarak sözleşmeye taraf yapmak istemektedir. Rawls'a göre, hakkaniyet olarak adalet, belli ahlaki prensipleri kendine temel olarak kabul eden sözleşme niteliğindedir ve birey, eğer iyi anlayışı ve adalet duygusuna sahipse, o zaman ahlaki bir kişiliğe sahip olarak da karşımıza çıkacaktır. Rawls bu düşüncesini eserinde, "açıkçası, hakkaniyet olarak adalet koşullarının amacı, iyi konsepti ve adalet duygusuna sahip olan varlıklar olarak ahlaki kişiler olan insanlar arasındaki eşitliği sunmaktır" biçiminde ifade etmektedir (Rawls, 1971, s.13). Burada sözü edilen ahlaki kişinin, kendine ait bir hak, doğru ve iyi duygusu vardır. Rawls, kişiliğin "herkesin kendi iyisine sahip olması" ve "herkesin bir adalet duygusuna sahip olması" gibi iki niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir (Rawls, 1971, s.20). Ahlaki kişiliğin eşit niteliği, herkesin eşit hak ve adaleti hak ettiğini dile getirmektedir (Wolff, 1977, s. 106). Bu görüşlerden hareketle Rawls'un teorisinin ahlaki bireyselci bir görünümde olduğu belirtilebilir. Ayrıca Rawls, kendi kişi konseptinde doğuştan kapasiteler olarak iki ahlaki güç belirlemektedir. Bunların ilki, rasyonel olarak iyi yaşam konseptini belirleme kapasitesi, ikincisi ise diğer kişilerinde aynı kapasiteye sahip olmalarına saygı duyma kapasitesidir. Birincil iyilerden biri olarak özellikle saygı duyma kapasitesi, Rawls'un adalet anlayışının genelinde oldukça önemli bir yer kaplayacaktır.

Hakkaniyet olarak adalette, faydacılıktan farklı olarak, eşit ve özgür vatandaşların rasyonel olarak anlaşacağı adalet prensiplerini bulma temel amaçtır. Rawls eserinde, yasa ile bir vatandaş olarak tanınan kişinin yasal kişiliğiyle, bir birey olarak yasal olmayan kişilik arasında bir ayırım yapmaktadır (Picher, 2009, s. 3). Rawls'a göre, eğer özgür ve eşit bireyler yasal kişilikleriyle kurumsal yapıyı seçebiliyorlarsa o zaman toplum da adil olacaktır. Bu nedenle adalet, adil olduğu düşünülen bir prosedür üzerinden belirlenmelidir. Bu kurallar süreci olarak adalet temelinde yapılan belirleme ise hakkaniyet olarak adalet şeklinde yorumlanmalıdır.

Rawls'a göre adalet, "insanların toplumun kaynaklarından kendilerine düşen eşit paydan

daha azını almamalarını gerektirir” (Pavel, 2002, s.4). Genel olarak da adalet teorilerinin oluşturulmasının da temel amacı budur. Ancak şu da bir gerçektir ki toplumun temel yapısı, her zaman için değişken bir niteliğe sahiptir ve çoğu zaman kendi çıkarına ve faydasına yönelik yapılıdır. Bu nedenle adalet tam olarak bir sınır getirme düşüncesinin gerçekliği kavuşması oldukça zor gibi gözükmektedir. Rawls’un bunu gerçekleştirmek için temel yapı içinde kendini gösteren bazı adaletsizlikleri giderecek yasa ve politikalar geliştirmede bireylere yardım edecek bir adalet teorisinin her zaman için bir zorunluluk olduğunu düşündüğü görülmektedir. Ayrıca, Rawls’un bir başka amacı da genel olarak liberal demokratik toplumlar için adil ve istikrarlı bir yapı tesis etmektir. Bu çerçevede “kamusal akıl” kavramı Rawls’a göre iyi düzenlenmiş demokratik toplum anlayışına ait bir kavramdır. Rawls için, hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi konusunda toplumda uzlaşmaya varılabilir. Bu nedenle bu uzlaşmaya dair düzenlemelerin, anayasal esasların ve dolayısıyla kamusal aklın alanına girilmesi doğaldır.

Genel anlamda Rawls’un, toplumda bireylerin haklarını korumayı sağlayacak “hakkaniyet olarak adalet” fikrine dayalı siyasi bir ahlak düşüncesi ortaya koyması ve toplumun her bir bireyinin üzerinde uzlaştığı, doğuştan ve sonradan ortaya çıkan eşitsizlikleri de bir sözleşme aracılığıyla kapalı bir toplumda makul hale getirme çabaları takdir edilebilir bir niteliktedir. Rawls, Bir Adalet Teorisi’nde faydacılık dışına çıkarak herkesçe kabul edilebilir hak ve adalet prensiplerine ulaşmak için, hipotetik bir Başlangıç Durumu konumunda, Bilgisizlik Peçesi’nin ardından adalet prensiplerini belirleyen ve adaletin özgür, eşit olarak dağıtılmasını sağlayan tarafların iş birliğinden söz etmektedir. Temelde hakkaniyet olarak adalet prensibi, Başlangıç Durumu ve Adalet Prensipleri şeklinde iki basamak üzerinden ilerler. Bu noktada, tarafların temel yapıda, hangi koşullar altında bir araya geleceği ve iki prensip etrafında adaletin nasıl bir biçimde dağıtılacağı temel sorulardır.

2.2. Faydacılık Eleştirisi

Belirtildiği üzere Rawls, Bir Adalet Teorisi adlı eserinin önsözünde, ana amacının faydacılığa karşı sistematik, ahlaki bir konsept sağlamak olduğunu, genel olarak siyaset teorilerinin faydacılık ve sezgicilik arasında sıkışıp kaldığını, artık her ikisinden kurtularak bunlara alternatif bir adalet teorisinin ortaya konmasının zamanının geldiğini bildirir (Rawls, 1971, s. 3-22-27). Bunun temel nedeni, 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle faydacı görüşlerin ahlak ve siyaset alanında egemen olması, bu süreçte sadece toplumsal iyinin peşinde koşularak bireyin haklarının göz ardı edilmesine tanıklık etmesidir. Adaletle ilişkin bir bakış açısında faydacılık, toplumsal faydayı ve mutluluğu kendine temel alarak azınlığın haklarını saf dışı bırakmaktadır (Arneson, 2000, s. 1). Özellikle Bentham ve Mill, “bireyin davranışları toplumun faydasına ve mutluluğuna hizmet ediyorsa o zaman o davranış iyidir ve ahlakidir” düşüncesinden hareketle toplumsal mutluluğun daha da ileri götürülmesi gerektiğini düşünür (Çağla, 2007, s. 262). Özünde duygu temelli olan faydacılığı, akıldan çok hazzın yönlendirdiği açıktır. Mill de bu düşünceden hareketle adalet ve fayda arasında da yakın bir ilişkinin var olduğunu, bunun da adalet ve faydayı birbirine bağlayan “adalet duygusu” olduğunu iddia etmektedir (Çağla, 2007, s. 265).

Bununla birlikte ne yazık ki çok sayıda bireye en fazla mutluluk sağlama düşüncesi, bizi toplam mutluluğun artırılması pahasına, belli bir grup bireyin haklarını kaybetmesi tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Diğer bir ifade ile faydacılıkta bireyin değil, toplumun faydadan fazlasıyla pay alması ve bireysel hakların fayda uğruna feda edilmesi durumu söz konusudur (Kymlica, 2006, s. 47). Bu da faydacılığın toplumun faydasına, bireyin hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesine karşı olmadığı anlamına gelmektedir. Bu anlamda, faydacılığın göreceli bir yapıyı kendi içinde barındırıyor olması birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Buna göre, fayda uğruna yapılan eylemlerin sonucu, kişilerin belki de çıkarlarını karşılamak için yeterli olamayacak ve bunun etkisiyle de eylemlerin sonuçları kişiler arası farklı yorumlara neden olacaktır (Kymlica, 2006, s. 55). Bu durum, faydacılığın bireylerin düşüncelerini de bilinçli bir şekilde göz ardı ettiğini gösterir ki bu da faydacılıkta

genel toplumsal iyiliğin ölçülmesinde, her bireyin “aynı kefeye konulması” anlamına gelir. Bu mantıkla hareket eden faydacılık, sadece Rawls’tan değil, diğer düşünürlerden de kendi payına düşen eleştirileri fazlasıyla almaktadır.

Faydanın dağıtımının adil olmaması ve dağıtımın etkilerinin düşünülmemesi, bireylerin haklarının önemsenmemesi ve ekonomiden elde edilen faydadan başka değer düşünülmemesi diğer eleştirilerin temel noktaları olarak karşımıza çıkacaktır. Rawls’a göre, faydacılığın bu zayıflıkları kesinlikle alternatif bir teoriyi gerekli kılar (Rawls, 1971, s. 27). Buna göre, özellikle Rawls’un eleştirilerinin çıkış noktalarına geniş bir biçimde bakarsak duygularla yönlendirilen faydacılığın birçok çeşidi vardır ve bunların çoğunda, faydacı görüş bireyin zararına olan birçok handikapı içinde barındırmaktadır. Bu handikaplardan en büyüğü, “En iyi düzen, en çok sayıda kişinin haz duygusuna hitap eden ve çok sayıda bireyin mutluluğunu sağlayan düzendir” şeklinde işler ki burada ne yazık ki öncelikli prensip, “İnsanlara eşitler olarak davranmak değil, faydalı durumlar yaratmaktır” (Kymlica, 2006, s. 48).

Rawls, Bir Adalet Teorisi adlı eserinde faydacılığa yaptığı eleştirisinde, faydacılıkta eylemin bireyleri eşit değerlendirme amacıyla değil, faydayı en üst düzeye çıkarmak için yapıldığını iddia etmektedir (Rawls, 1971, s.24). Rawls, faydacılığın toplumu tek bir kişi olarak ele alması, insanın kendi ve diğer hayatlar arasındaki etkileşimleri göz ardı etmesi gibi konularda, faydacılığa karşı yaptığı eleştirilerin haklı olduğunu düşünür. Eğer faydacılıkta olduğu gibi, bireysel farklar geri planda tutulursa Rawls’un Bir Adalet Teorisi’nde kendine temel alıp amaç edindiği hak, özgürlük ve adaletin dağıtımını sorun teşkil edecektir ve bireyin, bireysel varoluşu yok sayılacak, toplum uğruna hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılacaktır. Kısacası Rawls için adalet dağıtımında, bireysel haklar göz ardı edildiği sürece, adil bir dağıtımdan söz etmek mümkün olmayacaktır.

Normal şartlarda hakkaniyet olarak adalet, bireysel olup faydacılık gibi hakları toplumsal çıkar hesaplarına göre belirleme durumuna girmez. Faydacılığın teleolojik yapısı, hakkaniyet olarak adaletin deontolojik yapısıyla çelişir. Bu bağlamda, faydacılıkta bireysel hakların ihlali sorunlarını gören Rawls, faydacı ahlak karşısına daha çok refahın, hak ve adaletin nasıl adil bir biçimde dağıtılacağı konusuyla ve hiçbir bireyin hakkının göz ardı edilmeyeceği bir hakkaniyet olarak adalet düşüncesi ile yola çıkmaktadır. O, topluma çıkar sağlayacak diye bireyin özgürlüğünün eksilmesine göz yumulamayacağını, bireyden böyle bir feragatte bulunmasının beklenemeyeceğini, ayrıca beklenmemesi de gerektiğini ifade eder. Rawls’a göre, “Faydalı olan her şey ahlakidir” düşüncesi yanlıştır ve fayda sağlayarak mutluluğa ulaşma çabası içinde olan faydacı ilke, tek başına ahlaklılığı belirleyemez (Rawls, 1971, s. 29).

Rawls, faydacılığın gözden kaçırdığı diğer bir noktanın da “hayatta herkesin eşit imkana sahip olması gerektiği” düşüncesi olduğunu savunur ve bu anlamda, kendi sözleşme temelli adalet teorisinde, hak ve adaletle eşit oranda ulaşmayı garanti edeceğini ifade eder. Böylece Rawls, kendi felsefesini, sözleşme modelinin herkesin kabul edebileceği adil bir sonuca ulaşmada gerekli olduğu fikri üzerine temellendirmektedir.

Rawls’un Bir Adalet Teorisi’nde, faydacılıktan farklı olarak hakları ciddiye alan, bireysel hakları daha da genişletecek, adaletin dağıtılmasında adil olacak, sözleşme temelli hakkaniyet olarak adaletin kurulması gerektiği düşüncesini ve amacını bütün faydacı türleri geride bırakacak sistematik bir adalet teorisi kurmak olduğunu belirttik. Rawls, bunu gerçekleştirme aşamasında, faydacılığa karşı Kant’ın “insanı amaç olarak alınması”nı temel anlayışını kullanmanın iyi bir dayanak noktası olacağını düşünmüştür (De Oliviare, 2001, s. 3). Böylece Rawls, Bir Adalet Teorisi adlı eserini faydacı temelli olan ahlaki ve siyasi teorilere karşı, Kantçı alternatif bir teori olarak ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Rawls’un, “Faydacılık, kişiler arasındaki ayrımı ciddiye almaz” (Rawls, 1971, s. 27) şeklindeki eleştirilerinin özünde, Kant’ın felsefesine de temel olan “kişiye saygı” teması bulunduğunu açıkça görmek mümkündür.

Eserinde Rawls, ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet teorisini faydacılık, sezgicilik

ve mükemmellik ile kıyaslar (Rawls, 1971, s. 41). Faydacıların kendilerini sonuçta hedonist duygular içinde bulacaklarını ve bundan kurtulmak için ise kendisi, adaletin kişisel haz ve duygulardan uzak tutulması gerektiğini belirtir. Bu anlamda, kendi adalet teorisini haz üzerine değil, akıl üzerine oturtmak istemektedir (Rawls, 1971, s. 42). Dolayısıyla, Rawls'un bireyi, faydacılıktaki gibi sürekli iyunin peşinde olan bir varlık değil, hakkaniyet duygusuyla eyleyen bilinçli, rasyonel bir varlıktır.

Rawls, iyunin seçiminin devlete değil, daima bu bilinçli bireylere bırakılması gerektiğini düşünmektedir. Eğer bu yapılırsa ona göre, siyasi birlik doğal olarak birey anlayışıyla da örtülecektir. İyiyi ulaşma adına, bireyi yeterli hak ve adaletten yoksun bırakmak, faydacılığın "iyinin hakka üstün tutulması" görüşüyle örtülmektedir ve bireye haz veren eylemin haklı olmasa da iyi olabildiği düşüncesi de bu görüşün bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Rawls, bu konuda Kant'tan etkilenmiştir. Özellikle hak ve doğrunun iyiyi önceliğini biçimlendiren Kant, iyi kavramının nitelik olarak hipotetik olması bakımından ahlaki yasaya, buna bağlı olarak da siyasi yasaya temel olan koşulsuz buyruktan sonra geldiğini bildirir çünkü iyunin amaç edinilerek iyi sonuçlara ulaşılması mantığı hem ahlak felsefesinde ahlaklı olmaya ters düşmekte hem de siyaset felsefesinde adil olmama durumuna karşılık gelmektedir. Kant, hak ve doğru kavramlarının altında insanların bir birlik kurabileceğini ama iyi kavramının altında böyle bir birliğin kurulmasının mümkün olmayacağını iddia eder. Kant için faydacılık, kişi haklarından ziyade toplumun iyisine öncelik verdiği için, burada adaletsizlik bir anlamda ön kabuldür (Tampio, 2007, s. 84).

Faydacılığın bu yönünün kabul edilemez olduğunu düşünen Rawls, bir eylemin hakka uygun değil ise iyi de olmayacağını savunur. Diğer bir ifadeyle Rawls'a göre, "Hakkaniyet olarak adalette doğru ve hak düşüncesi, iyi düşüncesinden önce gelir" (Rawls, 1971, s. 31). Buna göre hak ve adalet, faydacıların iddia ettiği gibi faydaya göre değil, her zaman için tarafsızca belirlenmelidir. Bununla birlikte, faydacılık teleolojik bir kökene sahip olduğu ve böyle bir teoride iyi, doğrudan ve haktan bağımsız bir biçimde belirlendiği için, hak ve adaletin tarafsızca belirlenmesi burada imkânsız gibi gözükmektedir (Rawls, 1971, s. 31-32).

Rawls, faydacılığın Kantçı özgürlük anlayışı ve insanın amaç olarak alınması düşüncesini kolayca gözden çıkarabildiğini iddia eder ve çıkarlar doğrultusunda insanın araç olarak görülmesine gözyumulamayacağını belirtir (Sayers, 2000, s. 5). Ona göre, hiçbir birey toplumun amaçları için bir araç niteliğinde olamaz ve her bir birey seçme özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu bağlamda, insanların her birinin ayrı ayrı varlık olarak kabul edilmesi bir zorunluluktur. Dolayısıyla hiçbir birey, faydacılıkta olduğu gibi bireysel haklarını çoğunluğun mutluluğuna göre ayarlayamaz ve toplumun seçtiği isteklerin peşinde sürüklenemez. Rawls eserinde, her insanın adalet üzerine kurulu bir dokunulmazlığı olduğunu, toplumun menfaatinin bunun önüne geçemeyeceğini belirtir. Bu nedenle ona göre adalet, bazı insanların özgürlüğünün diğerlerinin faydasına ortadan kaldırılmasını reddetmelidir (Rawls, 1971, s. 24).

Evet, Rawls'un düşünceleri bu noktada adil gibi gözükmektedir ancak Rawls, teorisini yapılandırırken ne yazık ki kendi kendisi ile çelişkiye düşecektir. Her ne kadar faydacılığa bu derecede saldırsa da adaletin tam anlamıyla gerçekleştirilmesine engel teşkil eden faydacılık ve özellikle sezgiciliği, kendi teorisinde var olan karar alma süreçlerinde, kazanımların dağılımı ve akli kullanmasında kendine çıkış noktası olarak alır. Başlangıç Durumu'ndaki tarafların adalet prensiplerini Bilgisizlik Peçesi altında sezgisel kapasiteleriyle içinde farklı alternatifleri de barındıran bir liste içinden istençli bir biçimde seçmeleri, teoride sezginin saf dışı bırakılmadığının bir göstergesidir. Bu durumda Rawls'un Bir Adalet Teorisi adlı eserine genel olarak baktığımızda hakkaniyet olarak adaletin sezgicilikten pay aldığı ve faydacılık ile benzerliği açıkça görülecektir. Faydacılık ile olan en temel benzerlikler şu şekilde sıralanabilir: Her iki teori de adalet hakkında bütünseldir, her ikisi de başlangıç olarak ahlaki sezgileri kullanır ve her ikisi de adaletin ne olduğunu belirlemek için bir karar prosedürü sunar (Harsanyi, 2008, s. 55). Bu noktada, Rawls'un eşitliği sağlamak için izlenecek yöntem ile faydacılığın faydayı artırmaya yönelik formülünün çakıştığı görülür.

Onun özellikle, adaletin sağlanması için en az ayrıcalıklı grupların her şeyden en fazla faydalanamaması sorunsalında, daraltılmış bir faydanın peşinde olması da bunun bir göstergesidir. Buna göre, Bir Adalet Teorisi adlı eserinde, birincil iyilerde özellikle malların dağıtımı konusunda, faydacı nitelikleri göz ardı edemediği ve fark prensibi temelinde gelir eşitsizliğinin düzenlenmesinde Rawls'un faydacı bir yapıyı savunduğu görülür.

Kısaca, liberal bir teorisyen olarak Rawls'un, Kant'tan esinlenerek kendine temel aldığı kurallar süreci olarak deontolojik-hak merkezli adalet anlayışını, faydacılığın teleolojik-iyi merkezli anlayışının yerine koyarak faydacılığı saf dışı bırakmaya çalışmasının ne kadar başarılı olduğu tartışmalı bir konudur. Bunun nedeni, Rawls, her ne kadar faydacı anlayışa karşı çıktığını belirtmiş olsa da eserinde, bu anlayıştan kaçmamış olmasıdır. Özellikle ikinci adalet prensibi olan Fark Prensibi'nde, faydacı düşünceden pay alarak adalet teorisini temellendirmeye çalışması, bunun bir delilidir.

3. Sonuç

Rawls'un hakkaniyet temelli teorisinin ortaya çıkma nedenlerinden biri, sezgiciliğe ve özellikle faydacılığa alternatif bir teori getirme düşüncesidir. Bu teorisinin amacı, faydacı görüşe karşıt olan adil tutarlı bir teori geliştirmektir. Ancak bu teoride Rawls istediği tutarlılığı yakalayamamış gibi gözükmektedir. Hatta düşündüğünün tam tersine faydacılık ve sezgicilikten karar alma aşamalarında fazlasıyla yararlanmıştı. Rawls, faydacılığın da yaşamda herkesin eşit imkan ve hakka sahip olma ilkesini ve her bir bireyin birbirinden farklı olduğu anlayışını gözden kaçırdığını belirterek, kendi teorisine bunların aşılabileceğini iddia etmiştir. Ancak, Rawls'un faydacılığı reddetmekten ziyade sadece onu yetersiz gördüğü ve bu yetersizliği de fark ilkesi ile kapatmaya çalıştığı açıktır. Faydacılığa karşı çıktığını iddia ederken, kendi ortaya koyduğu sözleşme içerisinde var olan prensiplerle maksimum faydayı sağlayan şeye yönelmektedir. Faydacılardan tek farkı; doğrudan faydalardan yana değil, marjinal faydaların toplamını artırmayı düşünmüş olmasıdır. Bu noktada Rawls, bir toplum sözleşmesi etrafında birleşmenin insanların faydasına bir durum olduğunu kanıtlamaya ve ekonomik yaşamı faydacı bir bakış açısından sürdüren yapısal devletini, özgürlüğe kavuşturmaya çalışmaktadır. Kısaca Rawls, hakkı, doğruyu iyiye öncel kılan deontolojik bir adalet anlayışını yapılandırırken, faydacılığa ve sezgiciliğe karşı bir alternatif yaratamamış, kendi teorisini faydacı bir bakış açısından ayırmada başarılı olamamış gibi gözükmektedir. Rawls, faydacılığı kendi teorisinde da açıkça kullanmış, sezgiciliği yol gösterici olarak almış ve adalet teorisini faydacılık, sezgicilik ve Kantçı anlayışla bağdaştırmıştır.

4. Kaynakça

- Arneson, J. R. (2000). "Rawls Versus Utilitarianism in the Light of Political Liberalism", Published in *The Idea of a Political Liberalism: Essays on Rawls* (Lanham: Md: Rowman and Littlefield, 2000), erişim:17.10.2010, <http://philpapers.org/rec/ARNRVU>.
- Barry, B. (1973). *The Liberal Theory of Justice*, Oxford University Press, London.
- Çağla, C. (2007). *Mill, Say Yayınları*, İstanbul.
- Demir, A. (2018). *John Rawls Eleştirel Bir Yaklaşım*, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- De Oliveira F. N. (2001). "Kant, Rawls, and the Moral Foundations of the Political", In Volker Gerhardt (ed.), *Kant und die Berliner Aufklärung*.
- Gece, Ş. (2012). "J.J. Rousseau'da Duyguları Bozan Katharsis Olarak Tiyatro", *Rousseau, Özne*, 39-46, 17. Kitap, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Harsanyi, C. J. (2008). *John Rawls's Theory of Justice*, Marc Fleurbaey, Maurice Salles, and John A. Weymark (Ed.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hünler Z., S. (1997), *Rawls ve Macintyri: iki Adalet Arasında*, Vadi yay, İstanbul.
- Kukathas, C. and Pettit, P. (1990). *Rawls a Theory of Justice and Its Critics*, Standford:

Standford University Press.

Kymlica, W. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev.: E. Kılıç, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Mill, J. S. (1986), *Faydacılık*, Çev. Nazmi Coşkunlar, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

Oyeshile, A. O. (2008), "A Critique of the Maximin Principle in Rawls' Theory of Justice," *Humanity & Social Sciences Journal* 3 (1): S. 65-69.

Pavel, C. (2002). "Freedom and Fairness", Ludwig von Mises Institute, erişim,10.10.2011, <http://mises.org/daily/1107>.

Pitcher, D. (2009). *The Kantian Misinterpretation A Critical Assessment of Rawls's Invocation of Kant*, DavidsHonorsThesis.doc.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*, USA: Harvard University Press.

Sayers, S. (2000). "Kant Without Tears, John Rawls, Lectures on the History of Moral Philosophy", Cambridge, M and London: Harvard. Universty Press www.kent.ac.uk/secl/philosophy/staff/sayers/rawls.pdf

Tampio, N. (2007). "Rawls and The Kantian Ethos", *Polity*, Vol.39, N.1, S. 79-102.

Wolff, P., R. (1977). *Understanding Rawls, a Reconstruction and Critique of A Theory of Justice*, Princeton: Princeton University Press.

Yapay Zekânın Yükselişi: İnsan Öğrenmesi Makine Öğrenmesi Oyun Karşılaşmaları

Oğuzhan GÜLLÜ*

*Marmara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
oguzhangullu@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5899-0631>

Anahtar Sözcükler
Yapay Zekâ, İnsan Öğrenmesi, Makine Öğrenmesi, Satranç.

Key Words
Artificial Intelligence, Human Learning, Machine Learning, Chess.

Atıf/Citation
Güllü, O. (2022). Yapay Zekânın Yükselişi: İnsan Öğrenmesi Makine Öğrenmesi Oyun Karşılaşmaları. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, Cilt 3, Sayı 7, ss: 19-30.

ÖZET

Günümüzün gelişen dijital dünyasında çoğumuz hayatımızı kolaylaştırmak için işlerimizi bilgisayarlara aktarıyoruz. Hayatın her alanında mekanik yardımcılarımız olarak kullandığımız bu yetenekli cihazlar, ticari olarak piyasaya sürülmelerinden bu yana dünyayı önemli ölçüde değiştirdi. Makinelerin gelişen yetenekleri doğrultusunda akıllı makineler, her hareketi, her satırı insanlardan daha iyi ve daha hızlı hesaplayarak uygulayabilirken; insanlar, zekâ ve yaşam deneyimlerine dayalı olarak görevleri yerine getirebilir, kararlar verebilir ve sorunları çözebilir. Yapay zekâ, makinelerin deneyimleyerek öğrenmesi, yeni girdilere uyum sağlaması ve insan benzeri görevleri gerçekleştirmesini mümkün kılmaktadır. Bilgisayarlar çok daha hızlı öğrenebilir ve karmaşık seçenekleri en uyguna indirgeyebilmektedir. İlk bilgisayarlar ile birlikte yapay zekânın insana veya bilgisayara karşı test edilmesi için insan gibi düşünerek oynayan ve öğrenen satranç programları üretilmeye başlamıştır. Satranç, tarih boyunca insan zekasını temsil eden bir oyun olarak görülmüştür. Bu makalenin yaklaşımını satranç oyunu temelinde insan bilgisayar mücadeleleri oluşturmaktadır. İnsan oyuncular, işlem yeteneği kısıtlı bilgisayarlar döneminde makinelere karşı üstünlük sağlarken; yapay zeka ve bilgisayar donanımı geliştikçe makineler insan oyunculara karşı üstün duruma gelmiştir. İnsan ve Makine öğrenmesi rekabetinin satranç oyunu ile başlayan serüveni ve yapay zekânın ortaya çıkış süreci ile gelişmeleri bu makalede literatür taraması ile derlenecektir.

The Rise of Artificial Intelligence: Human Learning Machine Learning Gameplay Encounters

ABSTRACT

In today's evolving digital world, most of us are transferring our human work to computers to make our lives easier. These capable devices, which we use as our mechanical servants in every aspect of life, have dramatically changed the world since their commercial introduction. In line with the evolving capabilities of machines, smart machines can execute every move, every line by calculating better and faster than humans, on the other hand, Humans can perform tasks, make decisions and solve problems based on their intelligence and life experience. Artificial intelligence makes it possible for machines to learn by experience, adapt to new inputs, and perform human-like tasks. Computers can learn much faster and

can optimize complex options. With the first computers, chess programs that play and learn by thinking like a human have begun to be produced in order to test artificial intelligence against humans or computers. While human players were superior to machines in the era of computers with limited processing capability; as artificial intelligence and computer hardware developed, machines became superior to human players. The adventure of human and machine learning competition that started with the game of chess and the emergence and the development of artificial intelligence will be compiled with a literature review in this article.

1. GİRİŞ

Modern teknolojiler dünyayı dijitalleştirmeye devam ederken, gerçekleşen hızlı teknolojik gelişim ile dijital teknolojiler hayatın her alanında ayrılmaz bir parçamız haline gelmiş teknolojiye bağımlı insanı ortaya çıkarmıştır. Dijital teknoloji girdabının ortasında yeni teknolojiler, yeni oyuncular ve yeni iş modelleri hızla gelişmektedir. Yazı, ses ve görüntü verilerinin sayısallaştırılması ile dijital teknolojiler ve insan etkileşimi gelişmeye devam etmektedir. Dijital teknolojiler günümüz toplumunu, hayatın her alanında önemli ölçüde etkilemektedir. İnsan beyni, işitme, görme gibi duyuvar aracılığıyla girdiler alır ve ayrıca görselleştirme verilerindeki kalıpları, anormallikleri ve eğilimleri tespit eder. Aynı zamanda yüz ifadesini, sesi ve hareketi tanıyabilirler. Bilgisayar, insan beynini taklit etmeye çalışan sinir ağları ve makine öğrenmesi algoritmaları ile beslenmektedir. Yapay zekâ; yazılı metinleri, sesleri tespit etmekten, çevreyi, nesnelere ve yüzleri hassasiyetle tanımlamaya kadar insanları desteklemektedir. Bununla birlikte yeni teknolojiler, yaşamı kolaylaştırmaya çalışırken bazı meslekleri sona erdirmekte, bazılarını ise dönüştürmektedir. Dijitalleşme neticesinde teknolojiler hayatımızı her alanda değiştirmektedir.

Autor, Levy ve Murnane tarafından 2003 yılı Kasım ayında yayınlanan “Son Teknolojik Değişimin Beceri İçeriği: Ampirik Bir Araştırma” isimli makalede bilgisayarlaşmanın iş becerisi taleplerini nasıl değiştirdiğini incelemek için bilgisayarların ne yaptığına dair bir anlayış ortaya koyarak bilgisayar sektörünün, açık kurallar izlenerek gerçekleştirilebilecek bilişsel ve manuel görevlerin yerine getirilmesinde işçilerin yerini aldığı ve rutin olmayan problem çözme ve karmaşık iletişim görevlerini yerine getirmede çalışanları tamamladıklarını savunmuşlardır. Nicel ve vaka çalışmasının sonucu olarak bilgisayar tabanlı teknolojilerin benimsenmesi ile geniş çaplı endüstrilerde, şirketlerde ve endüstrilerdeki tesislerde eğitilmiş iş gücünün artan kullanımı arasında çarpıcı bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu güçlü korelasyon sıklıkla beceriye dayalı teknik değişimin kanıtı olarak yorumlanmaktadır. Yine de eleştirilenlerin işaret ettiği gibi, bu yorum, nedenini açıklamadan yalnızca korelasyonu etiketlemektedir. Eğitilmiş işçilerin görece daha fazla talep görmesine neden olan, bilgisayarların ne yaptığı veya insanların bilgisayarlarla ne yaptığı sorusuna yanıt verilememektedir. Makale bu soruya cevap önerirken yaklaşım olarak, organizasyon teorisyenleri, bilgisayar bilimcileri ve son zamanlarda ekonomistler tarafından bilgisayarların ne yaptığı, yani başarmak için en uygun oldukları görevler ve bu yeteneklerinin işyerinde insan becerilerini nasıl tamamladığı veya yerini aldığı hakkında sunulan sezgisel bir dizi gözlem üzerine kurulu olarak makineleşecek işlere pencere açılmıştır (Autor, Levy, & Murnane, 2003).

Doğuşundan itibaren yapay zekânın insan düşüncesini ve eylemini kopyalayabilmesi amaçlanmıştır. Modern yapay zeka örneklerinden Siri'nin tasarımcıları Adam Cheyer ve Tom Gruber kendilerini, insan zekâsını değiştirmek yerine güçlendirmeyi benimseyen İnsan-Bilgisayar etkileşiminin öncülerinden bilgisayar faresinin mucidi Douglas Engelbart'ın taraftarları olarak görmektedir. Makine yeteneklerindeki bir sonraki gelişmenin ne olacağının tahmin edilmesi güç olsa da gelişim süreci ne kadar düzensiz olursa olsun gelişim sadece yukarı yönlü olmuştur. İnsanın doğuştan gelen evrimsel yetenekleri ise 200.000 yıldır temelde değişmemiştir. Makinelerin tüm yapısı, dolayısıyla tüm gücü ve popüler tüketici teknolojileri, onu destekleyen teknolojiye ve silikon bir çipe bağlıdır.

2. Makine dili

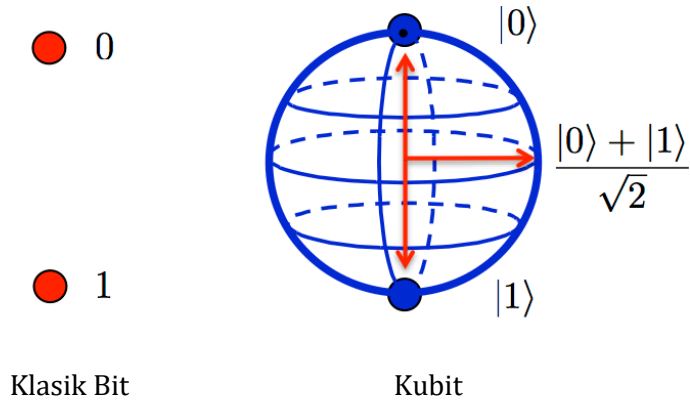
Mısırlılar “Horus-Eye/Horus Gözü” fraksiyonları ile MÖ 2400 yıllarında ikili kodu, taneleri saymak ve sıvıların miktarını ölçmek kullanmışlardır. MÖ 3. yüzyılda Fu Xi’ye ifşa edildiğine inanılan, I Ching veya Değişimin Kitabı ile heksagramlar ve trigramlar gibi semboller ikili ilerleme için kullanılmıştır. Dini sembolleri anlamlı mesajlara dönüştürmek için kullanılan I Ching kavramlarının ikili sistemle pek çok benzerliği bulunmaktaydı ve 17. yüzyılda Gottfried Wilhelm Leibniz bu numaralandırma sistemi ile ilgilenerek “İkili Aritmetiğin Açıklaması” adlı makalesinde bir ikili sayı sistemini ortaya koymuştur. İkili sayı sistemi, teknolojik gelişme tarihindeki en etkili sayısal sistem olmuştur. Yüzlere yıllık süreçte ikili sayı sistemi teorisi içindeki keşifler, elektronik devrelerin ve dolayısıyla ilk bilgisayarın icadını sağlamıştır. İkili sayı sistemi, 0 ve 1 olarak yalnızca iki sembole temsil edilen bir konumsal sayı sistemidir. İkili sayı sisteminin tabanı 2’dir ve bir sayının herhangi bir temsilde yalnızca iki sayısal değer görünebileceği anlamına gelir. İkili sayı sistemi, bilgisayarlar ve elektronik cihazlar tarafından veri depolamak ve hesaplamalar yapmak için kullanılır.

1948 yılında Claude Shannon oldukça popüler hale gelen makalesinde “bit” kavramını tanıtmış ve bilgi teorisi ile bilgi çağının temellerini atmıştır. Sunduğu fikirler, iletişim, bilgisayar, kriptografi, sinirbilim, yapay zekâ, kozmoloji, dilbilim ve genetik gibi modern yaşamın neredeyse her alanını etkilemiştir. Claude Shannon’ın bilginin nicelleştirilmesi, depolanması ve iletişiminin incelenmesi için bilgi teorisini ortaya koyması, bugün bildiğimiz şekliyle internetin temellerinin ve dijital dünyanın oluşmasına katkı sağlamıştır. Shannon, 1948’de Bell Laboratuvarlarında genç bir mühendis olarak bilgi teorisi alanını tanımlayan kişidir. “A Mathematical Theory of Communication” başlıklı makale, hala iletişim çağının Magna Carta’sı olarak durmaktadır.

1950’lerde George Boole konsepti “doğru ve yanlış” temelinde çalıştığından, elektronik bir devredeki anahtarları koordine etmek için açık veya kapalı ikili sistemle birleştirilebileceğini fark etmiştir.

Makine dili olarak da bilinen makine kodu, bilgisayarların temel dilidir. Bilgisayarın merkezi işlem birimi (CPU) tarafından okunur ve dijital ikili sayılardan oluşur. İnsan tarafından okunabilen her programlama dilinin kaynak kodu, bir derleyici veya yorumlayıcı tarafından makine diline çevrilmelidir, çünkü ikili kod, bilgisayar donanımının anlayabileceği tek dildir. Her CPU’nun kendine özgü bir makine dili vardır. İşlemci, CPU’ya basit bir görevi gerçekleştirmesini söyleyen talimatları okur ve işler. Komutlar belirli sayıda bitten oluşur.

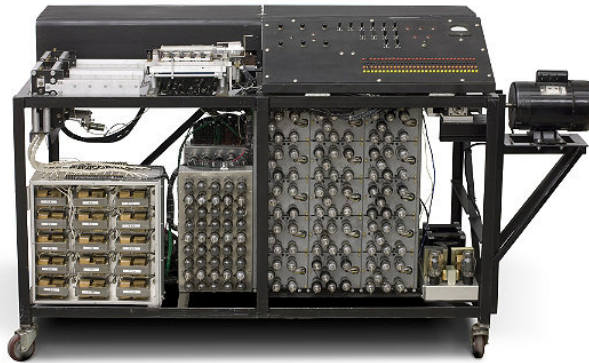
Bugün ilettiğimiz her kavram, her kelime, her resim sadece bu 1’lerin ve 0’ların bir dizisidir. İkili kodlarla olan ilişkimiz henüz yolun başında olsak da kuantum bilgisayarlar ile değişiklik gösterebilir. Bir kuantum bilgisayarda, kübit (kuantum bitinin kısaltması) aynı anda 1, 0 veya hem 1 hem de 0 yani tüm 1’ler ve 0’lar aynı anda hem açık hem de kapalı olabilir. Kuantum bilgisayarlar, klasik bilgisayarlardan daha küçük olmakla birlikte aynı anda daha fazla veriyi hesaplayabilir. Artan makine öğrenimi potansiyeliyle, kuantum bilgisayarların kullandıkları dildeki değişimin bir gün şu anda kırılması imkânsız olan asal sayı şifreleme kodlarının kırılacağı görülmektedir.

Şekil 1 Kubit. Cuthbertson, 2015.

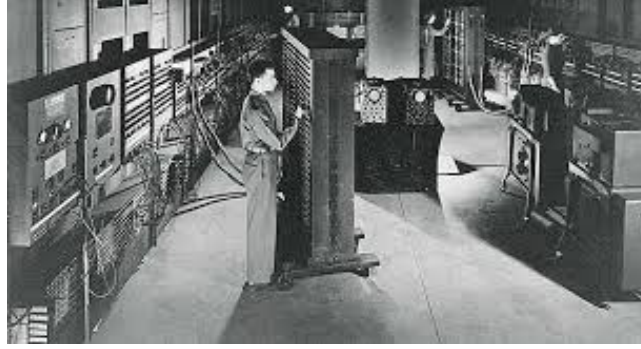
3. Bilgisayar Tarihi ve Makine Öğrenmesi

1822’de Charles Babbage tarafından tasarlanan ilk mekanik bilgisayar olan The Babbage Difference Engine gibi basit hesaplamalar yapabilen mekanik cihazların ardından ilk elektronik dijital bilgisayar Atanasoff-Berry computer veya kısaca ABC adıyla, Fizik Profesörü John Vincent Atanasoff ve öğrencisi Clifford Berry tarafından 1942’de ikili sayı sistemi kullanılarak yapılmıştır. ABC, Lineer denklem sistemlerini çözmeye kullanılan, genel bir n denklemlilik ve n bilinmeyenli lineer sistemin çözümüne bir yaklaşım getiren en popüler tekniklerden birisi olan Gauss Eliminasyonu ilkelerini izleyen bir dizi yok etme işlemi gerçekleştirerek, 29 lineer denkleme kadar problemleri eşzamanlı çözmek için tasarlanmıştır. Bu yönüyle ABC, genel amaçlı bilgisayar değil işlevi sabit bir bilgisayar olarak üretilmiştir (John Vincent Atanasoff, 2022).

Şekil 2: Atanasoff Berry ABC Bilgisayarı, 1996, Mark Richards Location United States.

İkili sayı sistemi yerine onluk sayı sistemi kullanan ilk genel amaçlı elektronik dijital bilgisayar, Pennsylvania Üniversitesi’ndeki John W. Mauchly ve J. Presper Eckert’in Electronic Numerical Integrator And Computer - Elektronik Sayısal Entegratör ve Bilgisayar veya kısa adıyla ENIAC makinesiydi. ENIAC sonrası ikili sayı sistemi BIT (Binary Digit) kullanan Electronic Discrete Variable Automatic Computer veya kısaca EDVAC üretilmiştir (computerhistory.org, 2022).

Şekil 3 (ENIAC, 1947-1955) ön planda Cpl. Irwin Goldstein

1950'lerde bilgisayar devriminin başlangıcına katkı sağlayacak ve bilgisayar alanını geliştirecek iki önemli icat bulunmaktadır. Bu iki icattan ilki geçirgeç olarak da adlandırılan transistördür. Transistör, 1947'de Bell Şirketinin araştırma laboratuvarlarında verimsiz, maliyeti yüksek ve hassas vakum tüplerine alternatif olarak radyo ve telefon sinyallerinin geliştirilmesi amacıyla William Shockley, John Bardeen ve Walter Brattain tarafından icat edilmiştir. Elektrik enerjisinin ısıya dönüşmesi ile tüp içindeki elektron ve diğer elementlerin salınmasını sağlayan vakum tüpü veya elektron tüpü 1906 yılında Amerikalı fizikçi Lee De Forest tarafından bulunmuştur. Transistörün icadı ile bilgisayarlarda, televizyonlarda, radyolarda ve diğer elektronik cihazlarda kullanılan vakum tüpü biçimindeki elektronik bileşenler, hızlı bir şekilde değişim göstermiştir. Ancak transistörlerin de sorunları vardı ve en önemli sorun, diğer elektronik bileşenler gibi transistörlerin de birlikte lehimlenmesinin gerekliliğiydi. Bu durum, devreleri karmaşık ve sayısız hale getirdikçe, tek tek transistörler arasındaki bağlantının zorlaşmasına ve hatalı bağlantı ihtimalinde artışa sebep olmuştur.

Bu sorun, 1958 yılında, Texas Instruments'tan Jack St. Clair Kilby tarafından çözüldü. Kilby, ilk entegre devreyi veya çipi üretti. Çip, genellikle silikon bazlı yarı iletkenlerden oluşan metal bir levha üzerine bağlanan küçük transistörlerin veya elektronik devrelerin bir koleksiyonudur. Böylece, çok sayıda transistörün birlikte bağlanması sorunları pratik olarak ortadan kalkarak oluşturulan çipin sadece diğer elektronik bileşenlere bağlantısını gerekli kılıyordu. Transistörlerin küçük bir çip içerisindeki entegrasyonu ayrıık devre elemanları kullanılarak devrelerin tek tek birleştirildiği devri kapatan mükemmel bir gelişmeydi. Entegre devreler ile kullanım alanından tasarruf etmenin yanı sıra, elektroniklerin izlemesi gereken mesafenin azalmasıyla, ayrıca makinelerin hızı artış göstermiştir (uri.edu, 2022). 1960'ların sonunda, bilgisayarların boyutunun küçülmesine yardımcı olacak mikroçipler keşfedildi. 1970 ve sonraki dönemlerde, bilgisayarlar iş ve eğitim amaçlı olarak yaygın şekilde kullanılmaya başladı.

Bilgisayarların çevrelediği sanal ortamın önemli bir yönü olarak, bilgisayarın 'bir düşünme makinesi' bilinen adıyla Yapay Zekâ (Artificial Intelligence /AI) olarak potansiyeli 1950'lerde araştırmacılar tarafından ortaya konulmaya başlamıştır. AI, 20. yüzyılın ortalarında sibernetik, kontrol teorisi, yöneylem araştırması, psikoloji ve yeni ortaya çıkan bilgisayar biliminin kavşağında ortaya çıkmıştır. 1948'de Wiener, akıllı makineler fikrini geniş çapta yayan ve en çok satan monografi olan "Sibernetik" adlı eserini yayınlamıştır (Wiener, 1948).

1949'da New Jersey'deki Bell Telefon Laboratuvarında araştırma görevlisi olan Claude Shannon (1916-2001), "Satranç Oynamak için Bilgisayar Programlama" adlı bir makale yazdı. Bu makale 1950 Mart sayısında Felsefe Dergisinde yayınlandı ve bilgisayar satrançı hakkında ilk yayın oldu. Makalesinde, Pozisyon puanlama ve hamle seçimine dayalı olarak bir bilgisayarın satranç oynamak için nasıl programlanabileceğini anlattı. Bir satranç oyununda dikkate alınması gereken olasılıkların sayısını sınırlamak için temel stratejiler

önerdi. Bilgisayar satrancı kavramını tanıtan türünün ilk makalesiydi ve bu nedenle bu alanda da gerçekten etkili olmuştur (Shannon, 1949).

İngiliz matematikçi, bilgisayar bilimcisi ve kriptograf Alan M. Turing, satranç oynayan bilgisayarı ilk düşünenler arasındaydı. 1950’de, İngiliz matematikçi Alan Turing, doğal dil işleme, makine öğrenimi ve genetik hesaplama gibi birkaç etkili fikri özetlediği “Bilgisayar makineleri ve zekâ” isimli makalesini yayınlamıştır. 1950’de Alan Turing, ilk bilgisayar satranç programını yazdı. Aynı yıl, bir makinenin zekâsının, tıpkı bir insanınki gibi mantıklı bir diyalog üretebilme kabiliyetine göre değerlendirildiği, çok tartışılan ve zamanla bir bilgisayarın insan zekâsına rakip yetenekler kazanacak şekilde (satranç oynamak gibi) programlanabileceği Turing Testini önermiştir (Turing, 1950). İlk çalışmaların başlangıcından bu yana, temel amaç bilgisayarların insanlar gibi davranmasını sağlamaya çalışmak olmuştur. 1951’de Turing, “Turbochamp” adlı satranç programını Manchester Üniversitesi’ndeki Ferranti Mark I bilgisayarında uygulamaya çalıştı ancak tamamlayamadı. Daha sonra Dr. Dietrich Prinz, Ferranti Mark I bilgisayarı için iki hamlede basit eşleri çözen bir satranç oynayan bilgisayar programı yazdı. İlk program Kasım 1951’de yayınlandı (Wall, 2012).

4. Satranç Oyununun İnsan ve Makine Öğrenmesi Karşılaşmalarında Kullanılması

Satranç oyunu, M.S. 600’lerden önce Hint oyunu chaturanga’dan doğmuş ve insan öğrenmesi ile yaratıcılığının unsuru olarak tarih boyunca önemini koruyarak, Asya ve Avrupa’ya yayılmış ve nihayet 16. yüzyılda bugün bildiğimiz satranç oyununa dönüşmüştür. Satranç teorisi, 18. yüzyılın ortalarına kadar bir salyangoz hızında ilerledi. 1749’da Fransız Usta Francois-Andre Philidor, “Analyze du jeu des Échecs” adlı Satranç oyununun analizi kitabıyla sahneye çıkmıştır. Bu kitap bazı yeni açılış fikirlerini (günümüzde halen adını taşıyan savunma dahil) ele aldı ve ayrıca Philidor’un kale ve piyon savunması ile oyun sonlarındaki ünlü savunmasını da içeriyordu (bugün hala kullanılan bir oyun sonu tekniğidir). Philidor’un ünlü “Piyonlar satrancın ruhudur” sözü dünyaya ilk kez bu kitap ile tanıtılmıştır (Wall, 2012). Bu şekliyle satranç oyunu, gelişmekte olan yapay zekâ nesli için değerli bir test vakasıydı. Yapay zekânın insanı yenmeyi başarabilmesi durumunda aynı seviyede bir zekâ ilerlemesinin var olacağı düşünülüyordu.

John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester, Claude Shannon 1955 yılında “Yapay Zekâ Üzerine Dartmouth Yaz Araştırma Projesi İçin Bir Öneri” isimli makalede bir makine bir işi yapabiliyorsa, makineyi simüle etmek için otomatik bir bilgisayar programlanabileceğini belirtmişlerdir. Mevcut bilgisayarların hızları ve bellek kapasiteleri, insan beyninin daha yüksek işlevlerinin çoğunu simüle etmek için yetersiz olabilir, ancak en büyük engel, makine kapasitesinin olmaması değil, sahip olduklarımızdan tam olarak yararlanarak programlar yazamamamızdır.

Bu aşamada, zihin için bir metafor olarak bilgisayar, gerçekliğin temel bir unsuru olarak bilginin merkeziliği ile birlikte güvenilirlik kazanmıştır (Foridi, 2008). Dijital devrimin ilk yıllarında, özellikle 1950’lerde ve 1960’ların başında, Amerika’da kamuoyunun geniş bir kesimi, ortaya çıkan bilgisayarları “zeki beyinler, insanlardan daha akıllı, sınırsız, hızlı, gizemli ve korkutucu” olarak görmeye başladığını göstermektedir (Martin, 1993: 122). Martin, bilgisayar bilimcilerinin bu araştırmaya karşı çıkmakla birlikte, yeni teknolojilerin abartıldığı şeklinde eleştirildiğini ifade etmektedir.

1956’da Los Alamos Bilimsel Laboratuvarında geliştirilen Univac MANIAC I isimli bilgisayar, satranç benzeri bir oyunda bir insanı yenen ilk bilgisayar olmuştur. Univac MANIAC I bilgisayarı, 6x6 satranç tahtası kullanarak basitleştirilmiş şekilde fil olmadan Los Alamos kurallarıyla düzenlenen karşılaşmada, amatör bir oyuncuyu 23 hamlede yenmiştir. MANIAC, 600 kelimelik 80K hafızaya, saniyede 11000 işlem yapabilen 11 KHz hıza ve 2.400 vakumlu tüpe sahipti. MANIAC’ı programlayan ekip, nükleer darbe tahrikini icat eden Edward Teller

ile hidrojen bombasını tasarlayan Stan Ulam (1909-1984) tarafından yönetildi.

1957'de, IBM firmasının bir çalışanı olan Alex Bernstein, meslektaşları Michael Roberts, Thomas Arbucky ve Martin Belsky ile birlikte Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde gerçek manada tam ve eksiksiz ilk satranç programını oluşturdu. Son vakum tüplü bilgisayarlardan biri olan IBM 704 üzerinde çalışmıştır. Program ile bir hamle yapılması yaklaşık 8 dakika sürmekteydi. Bernstein, yine bir IBM çalışanı ve uluslararası alanda büyük bir satranç ustası olan satranç danışmanı Arthur Bisguier'den destek almıştır. Uluslararası satranç ustası Edward Lasker programa karşı oynadı ve programı kolayca yendi.

1962'de yapay zekânın babası olarak isimlendirilen MIT'den John McCharty'nin desteği ile IBM 7090 bilgisayarı üzerinde çalışan ilk MIT satranç programı Alan Kotok tarafından tez projesi için yazıldı. Program satranç oyununa yeni başlayanları yenmeyi başardı. Kotok, daha sonra Digital Equipment Corporation (DEC) firmasında önde gelen bilgisayar tasarımcılarından biri haline gelerek, PDP-10 bilgisayar sistemlerinin baş mimarı, ilk video oyunu programcısı ve oyun kumanda çubuğunun yaratıcısı oldu. 1962'den itibaren Stanford Üniversitesi'nde profesör olan John McCharty 1965 yılında Sovyetler Birliğini ziyaret etti ve bu ziyaretinde Alexander Kronrod liderliğindeki Moskova Teorik ve Deneysel Fizik Enstitüsü'ndeki (ITEP) bir grup, Kotok-McCharty satranç programını, 1960'lı yıllarda adını satranç tanrıçası Caissa'dan alan KAİSSA isimli satranç programıyla bir karşılaşmaya davet etti. 1966-1967 yıllarında 9 ay süren maçı IBM 7090 bilgisayarında çalıştırılan Kotok-McCharty satranç programı, M-20 bilgisayarında çalıştırılan KAİSSA satranç programına karşı 3-1 kaybetti. Eski dünya şampiyonu Mikhail Botvinnik, Sovyet satranç programının danışmanı durumundaydı.

1966'da MIT öğrencisi Richard Greenblatt, Digital Equipment Corporation (DEC) tarafından bağışlanan PDP-6 bilgisayarında 16k bellek ve MIDAS makro birleştirme dilini kullanarak Mac Hack VI (Greenblatt satranç programı) adlı satranç programını yazdı. Adı, MIT'de bulunan bir araştırma projesi olan MAC Projesi'nden (Multilevel Access Computer veya Machine-Aided Cognition) gelmekteydi. VI sayısı ise, yazıldığı şekilde DEC firmasının PDP-6 (200KHz) makinesini ifade etmektedir. DEC, PDP-6'yı üreterek ilk prototipi Project MAC'a vermiştir. Greenblatt yapay zekâ (AI) ile çok ilgilendi. Yapay zekâda gerçekten bir şeyler yapmak için bilgisayar işletim sistemini kullanmaya karar verdi. Kotok'un satranç oynama programını görmüştü ve bunun kötü olduğunu düşünüyordu. Aynı zamanda bir satranç oyuncusu olduğu için, Kotok'un satranç programlama çabasının yanı sıra ülke çapında çeşitli laboratuvarlarda denenmiş diğer AI satranç projelerinin ötesine geçecek bir satranç programı üzerinde çalışması mantıklıydı. Greenblatt, insanı yenecek kadar iyi bir satranç programı yazmayı amaçladığını söyledi ancak Greenblatt'ın tez danışmanı Marvin Minsky, cesaretini kırmaya çalıştı ve ona satranç yazılımında kısıtlı ilerleme kaydedebileceği bir alan olduğunu söyledi. Greenblatt günde dört saat PDP-6 ile ardından makine başında değilken ise çevrimdışı olarak kod yazdı. Greenblatt, Kotok tarafından yazılmış eski satranç programına 50 buluşsal yöntem (hareket yapmak için temel kurallar) ekledi. Hacker topluluğunun kurucularından biri olarak kabul edilen Greenblatt MIT'de kalmamış ve daha sonra Lisp Machine firmasını kurmuştur. 21-23 Ocak 1967'de MacHack VI, Boston'daki Massachusetts Amatör Satranç Şampiyonasında normal turnuva koşullarında insanlara karşı satranç oynayan ilk program oldu. Programlamada teknik tavsiyeler Larry Kaufman (1966 American Open şampiyonu), Alan Baisley ve Robert A. Wagner tarafından verildi. Bilgisayar bir beraberlik (1412 reytingli J. Conroy'a karşı) ve dört mağlubiyetle beş tur oynadı. Program bazı güzel kombinasyonlar çıkardı, ancak oyun sonunda zayıftı. Turnuvadan sonra, MacHack VI'nın geçici reytingi 1239 (D Sınıfı) olarak belirlendi (Chess Life, Şubat 1967, s. 23).

1967 yılında yapay zekâ ve bilgisayar biliminin öncülerinden Seymour Aubrey Papert, bilgisayarın, insan beyni için bir model olarak hizmet etme yeteneğini sorgulayan "Simya ve Yapay Zekâ" (daha sonra "Bilgisayarların yapamadığı şeyler" olarak kitap haline getirildi) isimli 90 sayfalık makalenin yazarı Hubert Dreyfus'a Mac Hack VI'ya karşı bir satranç oyunu

oynaması için meydan okudu. Dreyfus, hiçbir bilgisayar programının 10 yaşındaki bir çocuğu bile satrançta yenemeyeceğini iddia ederek bu meydan okumayı kabul etti. Zorlu geçen maç sonucunda Mac Hack VI, Dreyfus'u mat etti. 1967 yılının baharında, Mac Hack VI, Amatör Boston satranç şampiyonasında bir insanı yenen ilk program oldu. Mac Hack VI turnuvada iki oyun kazandı ve iki oyunda berabere kaldı. 1967 yılı sonuna kadar 4 karşılaşmada yer alan Mac Hack VI toplam 3 galibiyet, 12 mağlubiyet ve 3 beraberlik elde etmişti. 1967 yılında Mac Hack VI, Amerika Birleşik Devletler Satranç Federasyonunun onursal üyesi yapıldı. 1968'in sonunda, birçok PDP makinede bulunan (daha sonra tüm PDP makinelerde yer almıştır) ve ilk kez yaygın olarak dağıtılan ilk satranç programı olan Mac Hack VI Amerika Birleşik Devletler Satranç Federasyonu (USCF) tarafından 1529 puan ile derecelendirildi. USCF'deki ortalama puan 1500 civarındaydı. 1969 yılında Mac Hack, 18 turnuvada yer alarak 100'den fazla karşılaşmayı tamamladı.

1970'lerin başında, British New Scientist dergisindeki "Computer vs grand masters" başlıklı makale umut verici ilerlemelere rağmen, üst düzey uluslararası bir satranç ustasını yenebilecek bir bilgisayarın tasarlanabilmesi için daha uzun zaman olduğunun kanıtlandığını kabul etmek gerektiğini ifade etmiştir (Anon, 1973). 1988 yılında Deep Blue'nun öncüsü Deep Thought, grandmaster Bent Larsen'i yenerek büyük bir satranç ustasına karşı kazanan ilk bilgisayar olmuştur. Bent Larsen, Deep Thought'un varisi Deep Blue'ya karşı rövanş maçını kazanmıştır. 1989 yılında İngiliz satranç ustası David Levy'yi yenmiş fakat Kasparov'a karşı kaybetmiştir. IBM bilim insanları 1990'da "Deep Thought uzağı görür ama çok az şeyin farkına varır, her şeyi hatırlar ama hiçbir şey öğrenmez, ne büyük bir hata yapar ne de normal gücünün üstüne çıkar" diye tanımlamıştır. 1996'da C programlama dilinde yazılmış ve IBM AIX işletim sistemi altında çalıştırılan bir bilgisayar satranç programı olan Deep Blue, toplam maç skorunda 4-2 kaybetmesine rağmen büyük bir usta olan Dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov'a karşı bir satranç oyunu kazanan ilk makine oldu (IBM, 1997). 1996 yılındaki oyun için Amerikalı satranç ustası Maurice Ashley, "Bu teneke kutunun, dünya şampiyonunu yenmesinin hiçbir yolu yoktu" yorumunu yapmış olsa da, karşılaşmanın 1997'de düzenlenen rövanşında Deep Blue, Kasparov'a karşı maç skoru sonucunda da kazanmış oldu (Natale & Ballatore, 2017).

Şekil 4 Kasparov vs. Deep Blue, 1997.

Kasparov ise bu sonucu, "On bir yıl sonra bir maçta süper bilgisayar Deep Blue'yu kıl payı yendim. Ardından, 1997'de IBM, Deep Blue'nun işlem gücünü iki katına çıkardı ve dünya çapında gündem olan bir etkinlikte rövanş maçını kaybettim. Sonuç, üst düzey bir bilgisayar karşısında insanlığın boyun eğişinin tasviri olarak görenler tarafından şaşkınlık

ve kederle karşılandı” ifadeleriyle açıklamaktadır (Rasskin-Gutman, 2010). Karşılaşmadan önce Newsweek durumu şu soruyla özetlemiştir:

“Man vs. Machine” adlı makalede “Bu maç, elbette, bir satranç tahtası üzerinde gerçekleşecek ve bu durum Kasparov’un lehine görünüyor. Ne de olsa o sadece dünya şampiyonu değil, neredeyse evrensel olarak gelmiş geçmiş en iyi oyuncu olarak kabul ediliyor. Bir zamanlar bu yeterli olurdu. Ancak tarihte ilk kez şu soru ortaya çıktı: Bir zamanlar insan zekâsının zirvesi olarak düşünülen bir anlayışın ustası, hiç yaşamamış bir şeyi yenebilir mi?” (Levy, 1997).

Bir oyunu çözmek için gereken zaman ve çaba, oyunun karmaşıklığına bağlıdır. Ekim 2002’de Klasik Dünya Satranç şampiyonu olarak Kasparov’un yerine geçen Vladimir Kramnik ve bilgisayar programı Deep Fritz, 8 maçlık karşılaşmada 4-4 berabere kalmıştır. Kramnik’e, Deep Fritz ile mücadelesi sırasında daha önceki insan-bilgisayar karşılaşmalarından farklı olarak birçok avantaj verilmiştir (Levy, 2002).

Bilgisayar programcıları, oyunları matematik problemleriymiş gibi çözmektedir. 1979 yılında bilgisayar programcısı ve satranç oyuncusu Hans J. Berliner tarafından yazılan tavla programı BKG 9.8 Dünya tavla şampiyonu Luigi Villa’yı 7-1 yenerek şans avantajı ile de olsa oyunlarda yapay zeka için dönüm noktasını oluşturmuştur. Scrabble gibi kelime oyunlarında, Bilgisayar programcıları geniş bir kelime veri tabanı oluşturarak son derece etkili sentetik rakipler oluşturabilmektedir. 2007 yılında Kanada Toronto’da açık kaynak kodlu Quackle adlı bir bilgisayar programı, eski Scrabble dünya şampiyonu David Boys’a karşı 5 maçta galip gelmiştir. Levy, satranç oyunundaki bilgisayar üstünlüğüne karşı programlamanın daha zor olduğu go oyununda bilgisayara meydan okunmuş ancak bilgisayar kazanan taraf olmuştur. Go, bilgisayarların genel olarak sorun yaşadığı bir oyundur. 9’a 9’a veya 19’a 19 satırlık bir tahtada oynanan oyun, siyah ve beyaz taşlar kullanarak bölgeyi kontrol etmek için iki oyuncunun mücadelesini içermektedir. Siyah taşları kontrol eden oyuncu, oyun alanındaki iki çizginin kesişim noktasına bir taş yerleştirerek oyuna önce başlar. Satranç ve dama gibi oyunlardan farklı olarak Go’da, oyun uzadıkça daha karmaşık hale gelir. Temmuz 2010 da bir süper bilgisayarda çalıştırılan MoGoTW profesyonel Go oyuncusu Catalin Taranu’yu 19-19 Go oyununda yenerek yeni bir dönemi işaret etmiştir (Strickland, 2010). 2019 yılında Pluribus adlı yapay zekâ toplam 6 oyuncudan oluşan limitsiz Texas hold’em poker oyununda profesyonel oyuncularını yenmiştir (Gander, 2019).

5.SONUÇ

Deep Blue’nun dünya satranç şampiyonu Kasparov’u yenmesinden yaklaşık yarım yüzyıl önce Shannon, akıllı makineler ve onların tasarlayıcıları için bir tür eğitim alanı olarak satrancın değerini tahmin etmişti. Shannon toplam satranç oyunları için 10 üzeri 120 sayısını bulduğunda, aslında mümkün olan çok sayıda hamleyi göstermek için hızlı bir tahmin ortaya koymuştur. Bu kadar çok sayıda hamle, toplam satranç oyunlarının sayısının, eşit derecede etkileyici olduğu ve aslında evrendeki gözlemlenebilir durumdaki atomların toplam sayısından daha fazla olabileceği anlamına gelmektedir.

Shannon’ın kabaca tahmini, olası yasal hamlelerin toplam sayısını göstermektedir. Satranç oynayan bir mikrosaniyede bir oyun hesaplayabilen bir bilgisayar, tek başına tüm bu hesaplamaları yapsaydı asla hareket edemez ve oynayamazdı. Bunu basit şekilde ifade etmek gerekirse, bilgisayarın bireysel oyun sırasında gerçekleştirebilecek her olası hareket kombinasyonunu doğru bir şekilde ortaya çıkarması, oyunun insan uzmanlarının yazılımcıya vereceği destekle mümkündür. Shannon, bilgisayarların çok fazla insan gibi davranacak şekilde programlanmasına karşı “Stratejiyi kendi imajımıza göre tasarlamak yerine bilgisayarın kapasiteleri ve zayıflıkları ile eşleştirilmelidir. Bilgisayar hız ve doğrulukta güçlü, analitik yetenek ve tanımada zayıf.” ifadeleriyle yazılımcıları uyarmıştır. Bilgisayarların yapay insanlar olarak değil, kendi faydaları ve kusurları üzerinden ele alınması gerekiyordu. “Düşünen makineler” hakkında nasıl düşünmeliyiz? Makineler bizim gibi mi düşünüyor?

Onları istiyor muyuz? Yapay bir beynin güçlü ve zayıf yönleri nelerdir? sorularına Shannon ölçülü bir şekilde: “Düşünmeyi içsel yöntemden ziyade dışsal eylemlerin bir özelliği olarak görürsek, makine kesinlikle düşünüyor.” yanıtını vermiştir. Diğer taraftan Shannon, “Bence insan bir makinedir. Hayır, şaka yapmıyorum, bence insan, bilgisayardan farklı, yani organizasyon açısından farklı, çok karmaşık türden bir makinedir. Ama kolayca yeniden üretilebilir durumda yaklaşık 10 milyar sinir hücresine, yani 10 üzeri 10 nörona sahiptir. Ve bunların her birini elektronik cihazlarla modellererseniz, insan beyni gibi davranacaktır.” cümleleriyle insan ve makine kesişimini ifade etmiştir (how-claude-shannons-information-theory-invented-the-future, 2020).

Kasparov “Derin Düşünme: Makine Zekâsının Bittiği ve İnsan Yaratıcılığının Başladığı Yer” isimli kitabında Deep Blue’ya karşı olan maçlarını, insan ve makine rekabeti ve iş birliği üzerine yıllarca süren araştırmalarını ve derslerini detaylandırırken “Makinelerin yapabilecekleri hakkında endişelenmek yerine, hala yapamadıkları hakkında endişelenmeliyiz” ifadesini kullanmaktadır (EPFL, 2019). Kasparov 2017 yılına ait twitter iletilisinde altın çağını makinelerin zayıf saçıların gür olduğu zamanlar olarak tanımlamaktadır (Kasparov, 2017). Bilgisayar programcıları bazı oyunları çözdüler, ancak anlaşılması koda dökülmesi zor oyunlarda bulunmaktadır.

İnsan beyninin çok ötesindeki işlem hızları ve sonsuz bir hesaplama kapasitesiyle Makinelerin insanlardan farklı düşündüğü ortadadır. Yapay zekânın gelişimi ve hayatın merkezi haline gelmesi birçok teknolojik gelişmeden sonra karşılaştığımız bir durum olmuştur. Ortaya çıkışından itibaren yapay zekâ hakkında çok sayıda yorum, analiz, eleştiri ve mantıksal değerlendirmeye bakış açısı ortaya konmuştur. Yapay zekânın ortaya çıktığı dönemde bir insan zekâsını alt edemeyeceği fikri hakim olsa da günümüzde belirli alanlarda makine öğrenmesi üstünlüğü elde etmiş durumdadır. Tabi ki bu üstünlük şimdilik makineler açısından insana; insanlar açısından makinelere faydalı olmak içindir. Yapay zekânın gerçekte insan kadar zeki olmaktan uzak olmasına rağmen, bilgisayarlar insan beyninin nasıl çalıştığını kopyalamada daha etkili hale gelmektedir. Makineler, diğer makineleri insan olduklarını düşünmeleri için kandırabilir. AI tarafından bu tür insan benzeri yeteneklerin geliştirilmesi, teknolojinin ilerleme şeklini oluşturacaktır. İlerleme sürecinde makine yöntemlerine uygun olarak duyuşal tanımlamaya ve diğer verilerden soyutlamalar oluşturmaya yönelik doğrudan bir girişim faydalı olacaktır.

Makine öğrenmesi, insanlarla bilgisayarların birbirlerinden ayrılmasını zorlaştırıyor. Muhtemelen gerçek manada zeki bir makine, en verimli şekilde makinesel olarak kendini geliştirebileceği faaliyetleri gerçekleştirebilecektir. AI ile ortaya çıkan dijital tahayyül neticesinde ortaya konan mitlerin günümüzde güçlenmesi, insan zihni ve yapay zekâ arasındaki sınır bulanıklaşmaya başlamıştır. Konuşma ve dil, insan zekâsı, iletişim ve bilişsel süreçlerin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle doğal dili anlamak genellikle en büyük yapay zekâ sorunu olarak görülüyor; bu sorun çözüldürse makine zekâsı, insan zekâsına çok daha yakın hale gelecektir. 2019’da Microsoft ve Alibaba, okuduğunu anlama adı verilen bir doğal dil işleme (NLP) görevinde insanlara karşı üstün duruma gelen bir Google teknolojisinde geliştirmeler yaptıklarını duyurmuşlardır. Yapay zekâ öğrenmeye devam ediyor ve doğal dil sorununu çözmek üzere ancak edindiği algoritmaları yalnızca tüm dünyadaki verileri çekmek ve alt kümelerini akıllı bir şekilde geri çağırma için kullanmaktadır.

İnsan zekâsının merkezinde akıl yürütme, planlama ve yaratıcı olma yetenekleri vardır ancak makineler tüm bunlara rağmen elde ettikleri verileri anlamlandıramamaktadır. Bilgisayar zekâsını artırmanın en iyi yolu, daha fazla işlem gücü ve daha fazla veri ile genel hesaplama yöntemlerini (derin öğrenme ve kendi kendini denetleyen öğrenme gibi) yeteneklerini geliştirmektir. Bilgisayarlar milyarlarca karmaşık hesaplamayı, çoğu insanın yalnızca bir tanesini çözmesinin alacağı zamandan çok daha kısa bir sürede yapabilirler. Yapay zekâyı geliştirmek için sürekli daha fazla veri ürettiğimiz için, insanların yapamayacağı daha birçok şeyi yapabileceğinden şüphe yoktur. Yakın gelecekte derin öğrenme ve uzantıları, insanlara karşı çok daha fazla sayıda görevde üstün duruma gelecektir.

6. Kaynakça

- Anon. (1973). Computer vs grand masters. *New Scientist*, 567.
- Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The Skill Content Of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 1279-1333. From <https://economics.mit.edu/files/11574>
- (2020). Binary Number System. From <https://medium.com/@quluquliyev08/binary-number-system-d9a934dce424>
- claude-shannon. (2022). From historyofdatascience: <https://www.historyofdatascience.com/claude-shannon/>
- convertbinary.com. (2022). History of the Binary Number System. From convertbinary.com: <https://www.convertbinary.com/blog/binary-number-system-history/#:~:text=Gottfried%20Wilhelm%20Leibniz%20was%20a,invented%20the%20binary%20number%20system>
- Cuthbertson, A. (n.d.). D-Wave smashes quantum computing record with 1,000 qubit system. *International Business Times*.
- EPFL. (2019). From appliedmldays.org: <https://appliedmldays.org/events/amld-epfl-2019/speakers/garry-kasparov>
- Galeon, D. (2017, 10 30). From futurism.com: <https://futurism.com/machine-learning-is-making-it-difficult-to-tell-humans-and-computers-apart>
- Gander, K. (2019, 11 7). Tech & Science. AI vs. Humans: Artificial Intelligence Beats 6 Professional Players at No-limit Texas Hold'em Poker. [newsweek.com](https://www.newsweek.com/ai-humans-artificial-beats-intelligence-humans-no-limit-texas-holdem-poker-1448488). From <https://www.newsweek.com/ai-humans-artificial-beats-intelligence-humans-no-limit-texas-holdem-poker-1448488>
- Honda, S. (n.d.). AFP. Getty Images.
- how-claude-shannons-information-theory-invented-the-future. (2020). From [quantamagazine.org](https://www.quantamagazine.org): <https://www.quantamagazine.org/how-claude-shannons-information-theory-invented-the-future-20201222/>
- IBM. (1997). Deep Blue. From <https://www.ibm.com/ibm/history/ibm100/us/en/icons/deepblue/>
- John Vincent Atanasoff. (2022). Retrieved 2022 from [columbia.edu](http://www.columbia.edu/~td2177/JVAtanasoff/JVAtanasoff.html): <http://www.columbia.edu/~td2177/JVAtanasoff/JVAtanasoff.html>
- Kasparov, G. (2017, 11 1). <https://twitter.com/kasparov63/status/925538207990677506>. From <https://twitter.com/kasparov63/status/925538207990677506>
- Lee, K.-F. (2021). From [wired.com](https://www.wired.com): <https://www.wired.com/story/deep-learning-versus-human-intelligence/>
- Levinson, M. A. (Director). (2018). <https://thebitplayer.com> [Motion Picture].
- Levy, D. (2002, Ekim). Do not pass Go. *The Guardian*. From <https://www.theguardian.com/technology/2002/oct/24/games.onlinesupplement2>
- Levy, S. (1997). From <https://www.newsweek.com/man-vs-machine-173038>
- Natale, S., & Ballatore, A. (2017). From <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1354856517715164>
- Rasskin-Gutman, D. (2010). From <https://www.nybooks.com/articles/2010/02/11/the->

chess-master-and-the-computer/

Richards, M. (n.d.). Atanasoff Berry Computer. Iowa State University, United States.

Shannon, C. (1949). From <https://vision.unipv.it/IA1/ProgrammingaComputerforPlaying-Chess.pdf>

Strickland, J. (2010). Top 5 Computer vs. Human Game Matchups. From <https://electronics.howstuffworks.com/5-computer-vs-human-game-matchups.htm>

Turing, A. M. (1950, 10). Computing Machinery And Intelligence. *Mind*, 433-460. From <https://academic.oup.com/mind/article/LIX/236/433/986238>

Wall, B. (2012). From <https://archive.md/20120721202324/http://www.chessville.com/BillWall/EarlyComputerChessPrograms.htm>

Wiener, N. (1948). *Cybernetics*. Cambridge, Massachusetts, United States of America: The M.I.T. Press. From https://uberty.org/wp-content/uploads/2015/07/Norbert_Wiener_Cybernetics.pdf

(2022). From [computerhistory.org](https://www.computerhistory.org): <https://www.computerhistory.org/timeline/computers/>

(2022). From uri.edu: <https://homepage.cs.uri.edu/faculty/wolfe/book/Readings/Reading03.htm>

Şevki Işıklı'nın Türkçenin Felsefesi ve Türkçe Felsefe Hakkındaki Makalesine Derkenar

Lütfi BERGEN*

*lutfibergen@gmail.com

Atıf/Citation

Bergen, L. (2021). Şevki Işıklı'nın Türkçenin Felsefesi ve Türkçe Felsefe Hakkındaki Makalesine Derkenar. ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi, Cilt 3, Sayı 7, ss: 31-42.

Giriş

Şevki Işıklı'nın "Yunus Emre Bağlamında Türk Dili Felsefesi ve Türkçe Felsefenin Koşulları"¹ başlıklı makalesi iki disiplinden hareketle Türkçeye nazar etmektedir. Bu disiplinlerden biri, **dil felsefesidir**. Dil felsefesinde dilin özü, anlamı, kökeni ve yapısı felsefi açıdan sorgulanmalıdır. Bunun yanında dil bilimsel olarak analiz edilmesi gereken bir nesne olarak da ele alındığından Işıklı'nın "Türk Dili Felsefesi" başlığı altındaki soruşturması **dilbilime** doğru genişlemekte ve dilin ontolojisi, epistemolojisi ile irtibat kurmayı hedeflemektedir. Böylece müellifin "Türkçe Felsefe"nin imkânlarına dair yönelimi **dil sosyolojisi, sözlük bilim, etimoloji, iletişim bilim, halk bilim, kültür bilim** gibi alanlara da açılmaktadır. Ayrıca Türkçenin dil felsefesi ve Türkçenin dil sosyolojisinin antropoloji, tarih, edebiyat gibi başka bilgi disiplinlerinin geliştirdiği anlama ve değerlendirme maddelerine (ölçüt) ihtiyaç duyacağı ortadadır. Nitekim Işıklı, Türkçenin Türklerin geniş bir coğrafyada yerleşik olması ve farklı kültürlerle temasta bulunması nedeniyle Çince, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce gibi dillerden çok sayıda sözcük transfer ettiğini ve bu dil havzalarına ait kültürlerin etkisinde kaldığını belirtmektedir (Işıklı, 2021: 103). Müellifin bu tespitine batıda Balkan-Slav-Rus ve doğuda Hint etkileri de eklenebilecektir. Ayrıca Işıklı, Türklerin Kök Türk, Uygur, Arap ve Latin gibi alfabeler kullandığını işaret etmektedir. Bu alfabelere Rusça ile ilişkili Türk halkları düşünülerek Kiril alfabesi de eklenmelidir. Kıpçak Türklerinin bir kısmının **Gregoryen Kıpçaklar** oldukları ve **Ermeni harfli Kıpçak Türkçesini** yazdıkları, Osmanlı devlet düzeninde "Zımmiyan-ı Karaman" adıyla anılan **Ortodoks Karamanlı** Türklerin Yunan alfabesinin harfleriyle Türkçe olarak yazdıkları bilinmektedir.

Osman Nedim Tuna'nın çalışmasında gösterildiği üzere Sümer dilinde yer alan Türkçe sözcükler düşünüldüğünde dilimizin ilk kayıtlı zaman-coğrafya-kadrosunun MÖ 4.000'lerde, Mezopotamya'daki proto-Türkler ile oluştuğu da söylenebilir. Tuna'nın makalesinde verdiği pek çok Sümerce kelimedenden 10 (on) tanesinin günümüz Türkçesindeki denklemleri karşılıklarını bir tabloda aşağıda gösterilmektedir:

1 Söz konusu makale için Bkz. Işıklı, Ş. (2021). Yunus Emre Bağlamında Türk Dili Felsefesi ve Türkçe Felsefenin Koşulları, ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi, (3/6), 83-105.

Tablo 1: Osman Nedim Tura'nın Sümerce – Türkçe Eşleştirme Örnekleri

Sümerce	Türkçe
Dingir	Tenri, Tengri (Tanrı)
Dubur	Yumru (Yumurta)
Agar	Ağır
Azgu (Asmak)	Asgu (Askı)
Hum (Ahır)	Kom, Ağıl (Ahır)
Kapgagak	Kap kakak
Tibira (Metal)	Temir (Demir)
Tin	Tin (Nefs, Soluk)
Tuku (Dokumak)	Toku (Dokumak)
Zag (Sağ)	Sag (Sağ)

Kaynak: Tura, 1990.

Olcas Süleymanov'un Sümerce-Türkçe kelime denkleştirmesine dair makalesinden de 10 (on) kelime seçilerek aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2: Olcas Süleymanov'un Sümerce-Türkçe Eşleştirme Örnekleri

Sümerce	Türkçe
Ada (Baba)	Ata (baba)
Ab (Ev)	Av, Ab, Eb (ev)
Uruk (Şehir)	Uruk (Şehir)
Amar An (Kutsal Hayvan)	Maran, Maral (Kutsal Hayvan)
Ud (Yangın, Ateş)	Ut, Ot, Od (Yangın, Ateş)
Dıngır, Demer (Tanrı)	Tengri, Dangır (Tanrı)
Uzuk (Yüksek, Uzun)	Uzun
Bilga, Bilgamesh (Gılgamış)	Bilga, Bilge Kagan
Emek (Yemek)	Emuk, Emmek (Yemek)
Tıbira (Bakırcı)	Teber, Tomur (Dövülebilir Metal)

Kaynak: Süleymanov, 2010.

Tuna, Sümercedeki 165 kelimedeki günümüz Türkçesiyle benzerlik görüldüğünü ortaya koyarak "Türklerin MÖ 3.500'lerde Türkiye'nin doğusunda yerleştiğini, Türk dilinin zamanımızdan 5.500 yıl önce müstakil bir dil olduğunu ve yaşayan diller arasında en eski yazılı belgelere sahip olduğunu" ifade etmiştir (Tuna, 1997: 49, 50).

Görüldüğü üzere Işıklı'nın ele aldığı iki başlıklı mesele gerçekte "Türk kimdir", Türkçe nedir" ve "Türk'ün/Türkçenin coğrafyası, zamanı ve kadrosu nasıl belirlenebilir" başlıklı üç kablî (apriori) meselenin halledilmesi ile tartışılacaktır. Türkçe ve Türk meselesi Işıklı'nın makalesinde "Yunus Emre (1238-1328) bağlamında" ele alındığından "zaman, coğrafya ve kadro"nun 13 ve 14. asır Anadolu Türkmenleri ile karşılandığı görülmektedir. Ancak Tuna ile Süleymanov'un Türkçe-Sümerce arasında kurduğu benzerlik, Türkçenin zaman-coğrafya-kadrosunun çok daha geniş bir sahada (Anadolu dışını da kapsayacak bir sosyal mekânda) ve çok boylu bir nüfus yapısında (Oğuz, Kıpçak, Karluk, Yakut, Oğur-Bulgar) ve çok daha eski bir zamanda ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu husus nedeniyle Işıklı'nın makalesinin meseleyi daha da derinleştirmesi gerektiği söylenebilecektir. Türk-Türkçe meselesi yatay olarak Anadolu'dan ibaret olmadığı gibi, bin yıllık tarihle de sınırlı

değildir. Sanırım bu konuda ikinci bir makale veya makale dizisi kaleme alınması elzemdir.

Aşağıda, Işıklı'nın makalesine yönelteceğim bazı tenkitlere yer verilmektedir. Bu kritik okumaların "Giriş"te ele aldığım kimi hususları vuzuha kavuşturmak yanında makalenin bakış açısına yönelik olarak da yeni perspektifleri ortaya koyacağını umulmaktadır.

1. Türk Kimdir, Türkçe Nedir, İki Lehçe ve Dilde Birlik

Ziya Gökalp'a göre Türkler arasındaki dil birleşmesini engelleyen üç sebep bulunmaktadır: 1) *Sosyalizm*: Milliyet düşmanıdır, 2) *Ümitsizlik ve Tatar Yabancılaşması*, 3) *Okullarda Türkçe Okutulmaması*. Tatar yabancılaşması; Türkiye'nin zayıf gösterilmesi kuzeydeki Türk topluluklarını menfi etkilemekte ve onlardan "yapay bir Tatar medeniyeti" gerçekleştirmek isteyen siyasal merkezlere güç vermektedir. Gerçekte eski Türk tarihinde Tatar, Türklerle hiç ilişkisi olmayan yabancı bir kavimdir. Cengiz de Timur da Tatarları sevmemiştir. Tatarlar Türk olmadığı gibi Moğol da değildir. Ruslar'ın Türkler'i aşağılamak için taktıkları bu adı, aslen Kıpçak olan Kuzey Türkleri kabul etmezler. Sovyet rejimi; Özbek, Kazak, Kırgız, Azerbaycan uluslarının Türkçe kitaplarının okutulmasını engellemektedir. Ayrıca Sovyet rejimi her yöredeki ana dilin öğretim dili olmasını sağlayarak Türk milletini uluslar halinde bölmek istemektedir.

Türk dili bu üç yoldan parçalanmaya ve birden fazla edebiyatlar oluşturulmaya başlandı. Bu durumun tehlikesini gören *Kadı Rızaeddin ve Musa Bigiyef* gibi Türkçüler yazılarını Türkçe yazmaya devam etti. Kırım'da çıkan *Tercüman Gazetesi* "fikirde, işte, dilde birlik" akımını savunurken Bakü'de çıkan *Şelale Dergisi*, Osmanlıca'yı savunmaya başladı. Böylece Rusya'da Türkçe konusunda iki akım oluştu:

- a) Bölgesel lehçelere değer vermek,
- b) İstanbul Türkçesini millî dil olarak kabul etmek.

Birinci akımı savunanlar bilmeden Türk düşmanlarının ekmeğine yağ sürmektedir. Bütün Türk lehçelerinin birleşmesi ile meydana gelecek yapay bir Türkçe ortaya çıkarmak mümkün olmayacağı için bu parçalı durumun üstünde "edebî birlik" esas alınmalıdır. Her milletin genellikle başşehri, sosyal çekiciliğe sahiptir. İstanbul'un bir başşehir çekiciliğine sahip olması, yalnız Osmanlı Türkleri ile ilgili değildir. İstanbul aynı zamanda bütün Türklerin Ordu-Kent'idir. Bu yüzden bütün dünya Türklüğünün kiblesi sayılır. Ayrıca İstanbul, İslâm halifeliğinin de merkezidir. O halde İstanbul millî çekiciliğinden başka, dinsel kutsallık da taşımaktadır. İstanbul Türkçesinin bütün Türkler için millî dil olması bu çekicilik ve kutsallığın dille de geçmiş olmasındandır. İstanbul Türkçesini edebî dil haline getirmek, bütün Türkler için millî bir görevdir (Gökalp, 2013: 50-52).

Ziya Gökalp'ın ve Ömer Seyfettin'in Türklüğü "Dili dilime, dini dinime benzeyen" olarak tanımlar. Seyfettin ise Türk kimliğini, "Müslüman olmak ve Türkçe konuşmak" diye tanımlamaktadır:

"O halde biz Türk derken ırk ve kan cihetlerini derin derin araştırmamalıyız. Bir ferdin Türk olmak için Türkçe konuşması, Müslüman olması, Türk terbiye ve örfünün içinde yaşaması kâfidir ve Anadolu'da Türkçe konuşan on dört, on beş milyon Müslüman vardır ki hepsi Türk'tür. Anadolu'dan sonra Azerbaycan. Burada dört buçuk, beş milyon Türkçe konuşan Müslüman ve Türk vardır. Kafkasya'da Çerkezlerden başka sekiz milyon Türk'ün hepsi Müslümandır ve Türkçeden başka lisan bilmezler. Kafkasya'dan sonra büyük Türk dünyası başlar. Kaşgâr, Yarkent, Hotan, Aksu, Turfan hasılı ta Karakurum'a, Mançuri çitlerine kadar bu geniş yerler hep Türk milletiyle doludur. Hepsî Müslüman olduğu gibi lisanları da Türkçedir... Sonra Şimal Türkleri: Kazan ve Ufa'ya kadar yayılmış kardeşlerimiz ki bunların lisanları Türkçe(dir)... **Dilde, işte, fikirde birlik**... Sonra Sibirya ve Altay etekleri... Hâsılı aralarında hiçbir yabancı ve kesif bir millet olmayan yetmiş milyonluk saf Türk milleti şarktan

garba doğru Asya'nın ortasını kaplıyor (...) *Lisanı ve dini bir olan yetmiş milyonluk bir millet* (Ömer Seyfettin, 2016: 431).

Ömer Seyfettin'in "Türk milleti"nin kimliğini Müslüman değerler ile belirlemesinin kabul edilemeyeceği hususunda şu örnek verilmelidir. Bilindiği üzere peygamber Hz. Muhammed (SAV), Fasih Arapça öğrenmesi için daha bebek iken bedevî bir ailenin yanına verilmiştir. Asri Çubukçu bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

"Mekkeli aileler yeni doğan çocuklarını, çölün sağlıklı havasında büyümeleri ve fasih Arapçayı öğrenmeleri için bedevî kabilelerden bir sütanneye verirlerdi. Sütanneliği kendileri için gelir kaynağı olan bedevî kadınları da zengin ailelerin çocuklarını tercih ederlerdi. Halîme, bir kıtlık yılında kabilesinden bazı kadınlarla birlikte bu amaçla Mekke'ye gittiğinde zengin bir aile çocuğu bulamadı; yetim olması sebebiyle Hz. Muhammed'i almakta tereddüt gösterdiyse de boş dönmek için ona sütanneliği yapmayı kabul etti. Halime iki yıl sonra çocuğu süttten kesti ve ailesine teslim etmek istedi. Fakat annesi Amine, muhtemelen çöl havasının çocuğuna yaradığını görünce başka bir rivayete göre ise o esnada Mekke'de veba salgını bulunduğundan çocuğun bir süre daha sütannesinin yanında kalmasını uygun gördü. Hz. Muhammed beş yaşına gelince Halîme onu ailesine teslim etti" (Çubukçu, 1997: 338).

Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in "dili dilime, dini dinime benzeyen" ilkesiyle belirlediği millet tasavvuru, Arap toplumuna uygulandığında Hz. Peygamber'in tevhide inanmayan bir süt anneye emanet edilmemesi gerekeceği ortadadır. Zira o dönemde Arabistan'da son derece sınırlı sayıda "Hanif" bulunduğu hatırlanırsa mantık açısından Arapça sosyolojisinin şirk içerdiği ortaya çıkacaktır. Kaldı ki Kur'an, Arap bedevilerinin daha sonra Hz. Peygamber'e iman etme iddialarını dahi kınamış, onların imanlarının kalplerine yerleşmediğini beyan etmiştir.² Kur'an, kendi dilini de Arapça olarak belirlediğinden³ henüz Müslüman olmamış bir kavmin diline inmiştir. Hz. Peygamber'in bizzat yaşadığı söz konusu deneyim nedeniyle dilin Müslüman olmak ya da olmamak ile ilişkisinin kurulamayacağı ortaya çıkmaktadır. O halde Türk kimliği ve Türkçenin sosyolojik kadrosu bakımından "sadece Müslüman olmak" kriteri getirilemeyecektir. Arapçanın pagan toplum yapısında da kendi tekamülünü geliştirebileceği hususu, Hz. Peygamber'in, daha sonra gayr-ı İslâmî olarak addedilebilecek bir inanç ve zihniyetteki bir dil öğreticisine ve süt annesine teslim edilmesiyle de ispat edilebilir.

Gökalp ve Seyfettin, "dil evreni"ni sadece iman ehli bir topluluğun sembolik iletişimine özgülemeleri, onun tarihsel kökleriyle buluşmasını engellemekte ve Türkçe konuşan diğer topluluklarla ilişkisini kesmektedir. Dolayısıyla Türkçenin çağlar boyunca akan bir dil olarak kabul edilmesi gerekir. Nitekim İsmet Özel'in 28 Eylül 2013'te Ankara'daki "Üryan Geldim, Gene Üryan Giderim" başlıklı konuşmasında "Türkçe, Kur'an'dan doğmuş bir dildir" görüşünü savunduğu bilinmektedir. İsmet Özel'in bu görüşü daha sonra Lütfü Özaydın tarafından daha da geliştirilmiş ve çalışmalar kitap halinde yayımlanmıştır. Fakat Asım Gültekin mezkûr görüşü aşağıdaki sözlerle reddetmiştir:

"Lütfi Özaydın Hocamız 'Türkçe; Kur'an ve Sünnetten doğmuş bir lisandır ve bu, lisanımızın her veçhesinde kendini göstermektedir' diyor... Kitaplarında Arapçadaki hangi kelimelerin Türkçeye nasıl geçtiğinin örneklerini izah ede ede veriyor. Bunu yaparken de Arapçadan geçmek ifadesi yerine Kur'an'dan geçtiğini, yüzyıllar içerisinde Kur'an ve Hadisi Şeriflerle yoğrulmuş kulaklarımızın, zihnimizin bu Kur'an kelimelerini kendi dilimizde imal ve istimal etmemize imkan verdiğini anlatıyor... Açıkça söylemekten çekinmeyeceğim: Hocanın anlattıklarının doğru olması bir köktendinci,

2 "Bedeviler 'İnandık!' dediler. De ki, 'Siz iman etmediniz, Boyun eğdük!' deyin. 'Henüz iman kalplerinize yerleşmedi'" (Kuran-I kerim, 49:18).

3 "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik" (Kur'an-ı Kerim, 12:2).

bir şeriatçı olarak beni mutlu edebilirdi belki en azından Kur'an ile barışık yaşamanın yüzyıllar içerisinde dilimizdeki bir kısım hayati kelimeleri nasıl ördüğünü, vahyin kelimelerinin dilimize nasıl bir güzellik getirdiğini kabul edebilirim. Ama bu durum Türkçenin Kur'an'dan önce olmadığı çıkarımına bizi götürmemeli diye düşünüyorum. Bir dilin başka bir dilden üstün olduğuna inanan biri olmadığım için Arapçanın Türkçeden üstün olduğunu da kabullenmem pek mümkün görünmüyor... Aklı başında hiçbir dindarın, Allahseverin diller bazında Allah'ın ırkçılık yaptığını söylemeye cesaret edemeyeceğini düşünüyorum" (Gültekin, 2019).

Asım Gültekin bu yazısında ideolojik bir yaklaşımla Göktürk yazıtlarının Kur'an'ın nüzulünden sonra dikildiğini ifade ederek Türkçenin Kur'an'dan önce varlık bulduğuna dair bir delil bulunmadığı iddiasında da bulunarak İsmet Özel'in ve Lütfü Özaydın'ın görüşlerine meylettğini de ortaya koymaktadır:

"Türkçenin eldeki en eski metinleri, milattan sonra 780'li yıllara ait yani vahiyden, Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden 70 yıl kadar sonrasına. Dolayısıyla Kur'an'dan önce Türkler şöyle konuşurlardı, dillerinin şöyle özellikleri vardı, diyemiyoruz. Kur'an'dan önce Türkçenin olduğuna dair veya nasıl olduğuna dair bir iddiada bulunamıyoruz" (Gültekin, 2019).

Orhun yazıtlarının Kur'an'ın nüzulünün tamamlanmasından sonra dikilmesinin Türkçenin Kur'an'dan doğmuş bir dil olarak kabul edilmesini gerektirmeyeceği Asım Gültekin tarafından dikkate alınmamıştır. Bir dilin yazılı metni, o dilin başlangıç tarihini belirlememektedir. Dil, yüzlerce yıllık süreçte oluşan sosyal bir kurumdur ve onu toplumdaki iletişimin sembol sistemidir. Türkçenin Kur'an'dan neşet ettiğini ifade edebilmek için öncelikle Göktürklerin ondan nasıl etkilendiğini ortaya koymak gerekir. Birinci Göktürk kağanlığı, 552- 588 yılları arasında kurulduğuna göre Kur'an'dan önce Türkçenin varlığı hususu (Asım Gültekin'in bu olguyu teslim edememesine rağmen) tartışmasıdır. Ayrıca imparatorluk kurmuş bir milletin dilinin Kur'an'ın nüzulünden (632) elli veya yetmiş yıl sonra Arapçadan doğduğunu iddia etmek için bir gerekçe gösterilmelidir. Araplar ile Türkler arasında ilk savaş 652'deki Belencer Muharebesi'dir. Türklerle Araplar arasındaki ilk ittifak ise 751'de Talas Savaşı'dır. Oysa Orhun yazıtları Talas Savaşı öncesinde dikilmiştir. Ayrıca Türklerin ilk yazılı metni Orhun yazıtları değil Çoyren (Çoyr) yazıtıdır. Çoyren yazıtı, Türk Runik alfabesi ile yazılmış Türkçe yazıtlardan biridir. Yazıt muhtemelen Kök Türk kağanı İltiş'in kağanlığının ilk yıllarına aittir. Bir taş baba üzerine yazılı yazıt, 687 - 692 yıllarına tarihlendirilmektedir (Özönder, 2006). Görüldüğü üzere Türkçe konusundaki ideolojik bakışlar bu dili bin yıllık tarih içinde ele almakta ve dolaylı yolla dilin 15 bin yıllık tarihini örtmektedir.

Şevki Işıklı'nın makalesinde de mesele "bin yıl" perspektifiyle ele alınmaktadır. Türkçenin 15 bin yıllık bir dil olduğu hususuna makalede yer açılmalıdır. Ayrıca Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in Türk dünyasında iki ana lehçenin bulunduğu görüşlerine atıf yapılarak başka lehçelerin de bulunduğu hususu dikkate alınarak bir değerlendirme bahsi açılmalıdır. Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin, "İstanbul Türkçesi konuşan Müslüman Türklerin Türkçesi" şeklinde bir kriterle hem "Türk" kavramına hem de "Türkçe" meselesine Oğuzcu bir misyon yüklemiştir. Dolayısıyla bu tanımlama Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan halklarını kuşatan bir kimlik inşa etmemektedir. "Türk kimdir?" sorusuna herkesin kabul edebileceği bir cevap verilemediği için "Türkçe nedir?" sorusu da cevapsız kalmaktadır. Işıklı'nın makalesinde de bu iki soru cevapsız bırakılmıştır.

2. Türkçe Nedir'in Alfabeti

Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı kitabındaki makalelerini 1913-1914 yıllarında değişik dergilerde yayımladı. Bu yazılar 1918'de kitaplaştı. Ancak 1918'de Osmanlı Devleti I. Umumi Harb'de yenik sayılmış, İstanbul işgal edilmiş, Anadolu'da İstiklâl Mücadelesi başlamıştır. Dolayısıyla Ziya Gökalp'in "İstanbul Türkçesi"ni bütün

Türk dünyasına “tek lehçe” olarak teklif etmesinin gerekçesi olan “başkent” kriteri ortadan kalkmıştır. Topraklarını kaybeden Osmanlı’nın bütün Türklerin devleti olma iddiası dayanaksız kalmıştır. Başkenti Ankara olan yeni devlet, saltanatın kaldırılması (1922) ve hilafetin kaldırılması (1924) kanunlarıyla Osmanlı’nın mirasçısı olmadığını ilan etmiştir. Nihayet Büyük Millet Meclisi, 1928 yılında Latin alfabesini kullanmayı kanunla kabul etmiştir. Türk Dil Kurumu 1932’de kurulmuştur. Ömer Seyfettin 1920, Ziya Gökalp 1924’te vefat ettiğinden alfabe değişimini ve ardından gelen “özTürkçe” akımının “konuşulan dili tasfiye ettiğini” görememiştir. Ancak “Yeni Lisan” hareketinin ideologları yaşasalar, “Türkçe nedir?” sorusuna herkesi tatmin eden bir cevap veremeyecek olduklarını görecektir. Zira, Gökalp ve Seyfettin’in Türk dünyasının aynı dili konuştuğu yargısı maalesef duygusal bir yaklaşım olup gerçeklikten uzaktır. Diğer ifadeyle Gökalp ve Seyfettin dilde sadeleşmeyi ve Türkler arasında ortak lehçeyi savunurken Kazak, Özbek, Uygur, Kırgız, Türkmen, Azeri, Yakut, Çuvaş gibi alt etnik toplulukların aynı dili konuştuğu öncülünden hareket etmektedir. Öte yandan Talat Tekin, bu etniklerin dillerinin aynı olmadığını iddia eden makaleler yazmıştır. Tekin’in belirttiğine göre Türk dil diyalektleri; Radlof’a kadar sırasıyla Adelung (1806), Klapproth (1823), Balbi (1826), Palmblad (1827), Hammer (1836) ve Berezin (1840) tarafından tasnif edilmeye çalışılmıştır. Berezin’in tasnifi gerçek bir dil tasnifi olup diğerleri etnik tasniflerdir. Tekin, Berezin’in dil tasnifini şöyle aktarır:

I) Çağatay ya da Doğu Grubu (Türkistan): Uygur, Koman, Çağatay, Özbek, Türkmen (Türkistan), Kazan (yazı dili). Bu grubun başlıca özellikleri şunlardır: i) Söz başında t- bulunması, ii) Söz sonunda -z yerine -s bulunması (barmas ‘gitmez’), iii) Şimdiki zamanın -ar/-er sıfat-fiil eki ile kurulması. **II) Tatar ya da Kuzey Grubu (Kıpçak):** Kırgız, Başkurt, Nogay, Kumuk, Karaçay, Mişer, Sibiry. Bu grubun başlıca özellikleri şunlardır: i) Şimdiki zamanın -al- e zarf-fiil eki ile kurulması, ii) Öbür gruplarınkinden farklı gramer şekillerinin bulunması. **III) Türk ya da Batı Grubu:** Dağıstan, Azerbaycan, Kırım, Anadolu, Rumeli (İstanbul). Bu grubun başlıca özellikleri ise şunlardır: i) -ar/-er sıfat-fiil ekinin şimdiki zaman ve diğer zamanlar için kullanılması, ii) Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu, 3) Arkaik şekillerin daha az korunmuş olması” (Tekin, 1989: 142).

Tekin, Berezin’in tasnifini eksik ve çelişkili görmekte ve diğer dil tasniflerini de eleştirmekte, kendi dil tasnifinin esas alınmasını önermektedir. Tekin’in tasnifine göre ise Türk dili 12 (on iki) gruba ayrılmaktadır: 1) Çuvaşça, 2) Halaçça, 3) Yakutça, 4) Tuvaca, 5) Hakasça (Orta Çulım, Mrass, Taştıp, Matur, Yukarı Tom diyalektleri, Sarı Uygurca), 6) Kuzey Altay diyalektleri (Tuba, Kumandü, Çalkandü, Aşağı Çulım, Kondon, Aşağı Tom), 7) Altayca (Telengit, Teleüt), 8) Kırgızca, 9) Özbekçe, Yeni Uygurca, 10) Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Karayca, Baraba Tatarcası, Kırım Tatarcası, 11) Salarca, 12) Türkmençe, Horasanî, Özbekçenin Harezmi-Oğuz diyalektleri, Azeri diyalektleri (Kaşkay-Aynallu, Kerkük, Erbil), Türkçe (Gagauzca) (Tekin, 1989: 162-163).

Görüldüğü üzere Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin’in “Türk kimdir?” sorusunda ortaya koydukları çözümler ile “Türkçe konuşan halklar” konusundaki yaklaşımları sathi kalmakta veya sadece Oğuz boyuna ait bir nüfus sahası için geçerli olmaktadır. Azeri toplumların konuşma dili ile Anadolu Oğuzlarının konuşma dili arasında benzerlikler varsa da gerek alfabelerdeki harfler ve gerekse kelime dağarcıkları ve anlamlar bakımından her iki dilde ayrışmalar da bulunmaktadır. Ə, X, Q, Ñ harfleri Azeri Türkçesinde bulunmakta Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Türkiye alfabesinde bu harflere yer verdiğinde konuşma dilinde yer alan ve fakat yazı dilinde yer almayan kelimeleri de kayıt altına alabilecektir. Dolayısıyla Ziya Gökalp’in “İstanbul Türkçesi” dediği dil, Osmanlı Devleti’nin varlık alanında geçerli sayılabilecektir. Cumhuriyet Türkiye’si bakımından konuşma dilinin yazıya geçirilmesi alfabadeki eksik harfler nedeniyle mümkün görünmemektedir. Işıklı’nın makalesinde yer almayan bu sorun nedeniyle makaleye getirilecek itiraz iki veçhelidir: 1) Türkçe dediğimizde

hangi Türklerin Türkçesi kast edilmektedir? 2) Türkçenin felsefe dili olması için konuşulan dilin yazıya geçirilebilmesi gerekir. Bu durumda “Türkçe niçin felsefe dili olamıyor” sorusunun cevabı, “Kullandığımız alfabenin harflerinin eksik olması, tefekkürün eksikliğine neden olmaktadır” önermesinde mündemiçtir.

3. Türkçe, Bütün Türklüğü⁴ Kuşatan Üst Dil mi yoksa Lehçe mi?

Oğuz bölgesi dışında kalan halkların konuştuğu dilin de Türkçe olduğu hususu Şevki Işıklı'nın makalesinde vurgulanmalı idi. Türkçenin Oğuz, Kıpçak, Karluk ve Sibiryalı kollarını içeren bir dil ailesi olarak kabul edilmesi halinde ortaya şu sorun çıkmaktadır: Niçin Kazak (Kıpçak) bölgesi aydınları Yunus'un Türkçesi ile yapmak zorundadır? Müellif (Şevki Işıklı), Türkiye Türkçesinin “bütün Türklüğü” kuşatan üst dil (millet dili) olduğu yargısını hangi gerekçelerle savunmaktadır?

i) Kavramsal Zeminden Yoksunuz

Felsefe yapmak için bir diğer öncül de kavramların yerli yerince anlamlandırılmasıdır. Türkiye’de henüz bu zemin inşa edilememiştir. Nitekim “millet”, “medeniyet”, “Türk” gibi temel kavramlar bile herkes için “ortak anlam içeriği”ne kavuşturulamamıştır. Örneğin Işıklı'nın makalesinde Doğrucan’dan alıntı yapılmıştır. Bu alıntıda “ordu ve devlet konusunda” şeklinde bir ibare yer almaktadır. Eski Türkçede “orda” kelimesi zaten “devlet” demektir. Bu bağlamda “ordu-balık” kavramı “başkent” veya yabgunun karargahının bulunduğu “mahal=şehir” demektir. Fakat Doğrucan, makaledeki alıntıda da görüldüğü üzere devlet ile orduyu ayrı kavramlar olarak düşünmektedir. Böylece Türkçenin tarihsel töreyi yansıtan semboller sistemi olma vasfı zedelenmektedir.

ii) Türkler Pre-Teist Dönem Görmemiştir

Şevki Işıklı'nın makalesi sıklıkla Batı’dan gelen bilgi disiplinlerinin kavramlarına ve toplumsal aşamalarına dayanmaktadır. Örneğin Türk tarihi Oğuz Destanı, Resideddin nüshası bakımından ele alındığı takdirde Türklerin “pre-teistik kültür” dönemi yaşamış olmaları ihtimali var mıdır? Oğuz Destanı, Hz. Nuh anlatısına dayandığından burada pre-teistik kültür kavramı kullanılmayacaktır. Zira Hz. Nuh anlatısı, teizmi (Tek Tanrı inancını) kaçınılmaz olarak benimsemek durumundadır. Diğer deyişle Oğuz destanları göz önüne alındığında Türkler en eski tarihlerinde bile çok Tanrılı bir dönem geçirmemiştir. Yine “Ulu Han Ata Bitiği” adlı Kıpçak kökenli Türk destanında Tanrı, “ilk insanı” (İslâm’a göre Âdem) ve “eşini” (İslâm’a göre Havva) ayrı ayrı çamurdan yaratmıştır. Bu destana göre Türkler bütün insanlığın atası durumundadır.

iii) Kur’an’da Animist “Öge”ler ve Kıssalar Bulunmaktadır

Şevki Işıklı'nın makalesinde “Canlı doğa inancı, yol açtığı doğa tapıncı yani putperestlik ve korku yüzünden tek tanrılı dinler tarafından yok edilmiştir” cümlesi geçmektedir. Oysa Kur’an’da taşların Allah korkusu ile kendini uçurumdan attığı, karıncaların Süleyman ile konuştuğu, Hüthüt kuşunun Hz. Süleyman’a müşrik bir kavmin haberini iletmesi (ve Süleyman’ın da bu kavme savaş açtığı), Ashab-ı Kehf kıssasında Kıtırmir adlı köpeğin tevhit ehli bir feta (hanif) grubla mağaraya sığındığı kıssalarına yer verilmektedir. Türk kültüründe bazı boylarda köpek kutsal olup, Oğuz destanında da İt-Baraklar adlı bir kavimden bahsedilmektedir. Kur’an’da bir ayette de Allah, Hz. Musa ile “Ağaçtan” konuşmaktadır. Türklerde de “Ağaç kültü” vardır. Keza eski Türkler, Tanrı Dağı’nda kurban kesmekte iken, İslâm dini de Arafat Dağı’nda kurban ritüelini Hac ibadeti kapsamında benimsemiştir. Cengiz Yasası’nda suyu idrarla kirletene ceza öngörülmüştür. Câbir’den (RA) rivayet edildiğine göre, “Resûlullah (SAV) durgun sulara idrar yapmayı yasaklamıştır” (Müslim, Tahâret 94. Ayrıca bk. Tirmizî, Tahâret 51; Nesâî, Tahâret 31, 140; Gusül 1; İbni Mâce, Tahâret 25). Dede Korkut destanında “Su, Tanrı’nın yüzünü görmüştür.” İslâmî telakkide de “Su, azizdir.”

Anlaşılabileceği üzere canlı doğa inancının “doğa tapıcılığı” olduğu fikri hatalıdır. Aslında

4 Yazım yanlışlığı yoktur, bitişik yazılmıştır.

tabiatın iradesiz ve otomat bir makina olduğu fikri, İbn Halduncu ve Gazalici yaklaşımla ilgilidir; ilginç bir şekilde Yunus Emre'yi tekfir eden tasavvur, Gazali'yi savunan ulemanın zihninden neşet etmektedir. Türk düşüncesi özellikle Nizamülmülk-Selçuklu asırları ile Eş'arîliğin etkisi altına girmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrasında "Mısır Türkiye'sinden Anadolu Türkiye'si'ne getirdiği ulema da Eş'ari'dir. Türkiye'de muhafazakâr kesimde öne çıkmış felsefecilerden sayılan Nurettin Topçu da Gazali'nin tarafında durmakta, Fârâbî ve İbn Sina'yı neredeyse tekfir etmektedir. Görüldüğü üzere bir felsefe yapabilmenin ön koşulu olan "Türk düşüncesi damarı", Eş'arîlik başta olmak üzere Arap ve Şia menşeli teolojik yaklaşımlar nedeniyle koparılmıştır. İslâm dünyası "İman dille ikrar, kalple tasdik, amel imandan cüz değildir" şeklinde belirlenmiş Matürîdî teolojiden kopuk şekilde meselelerini tartışmakta, her meselede dil (Türkçe), itikadî küfür tehdidi ile baskılanmaktadır.

Şevki Işıklı'nın "İslâm'ın animizmi ve doğayı kutsallaştırmayı yasakladığı" yargısı da "eski Türklerin Şaman-pagan olduğu" genel kabulünü tersinden kabul etmek nedeniyle bir kategorizasyondur. Bu kategorizasyon, "İslâm animizmi yasakladı, oysa Türk halkları canlılığa inanırlar ve doğanın kutsallığını kabul ederler" yargısına varmakta, İslâm'ı eski zaman Türklüğü karşısında konumlamaktadır.

iv) Halk Türkçesi - Havas Türkçesi

Şevki Işıklı'nın makalesinde Ziya Gökalp'in "Avam Dili-Havas Dili" ayırımına değinilmiş ve Gökalp'in "Avam Dili" yaklaşımı eleştirilmiştir. Işıklı'ya göre "Konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumu kapatmak, kesintisiz bir eğitim politikası idealidir ancak bu idealin muhatabı, felsefecilerden ve bilim insanlarından ziyade, halka hitap eden ozanlardır. Ziya Gökalp ozanların dilinin felsefe diline dönüşmesinde yaşanan soyutlama evresini göz ardı etmektedir."

Işıklı'ya göre Gökalp'in meseleyi temellendirmesi, bir dilin felsefeleşmesi bakımından yeterli açıklama modeli sunmamaktadır. Zira Platon ve Kant tarafından geliştirilmiş *duyulabilir* (sensibles) - *bilinbilir* (intelligables) ayırımında, **duyulabilir** olan dünya ile ilişkiyi tanımlarken, **bilinbilir** olan dünyaya ait felsefi refleksiyonlar için soyut dile ihtiyaç duyulur. Buna göre "Klasik felsefe metinleri, halkın yaşam dünyasının somutluğuna tam tekabül etmezler. Felsefe dili inşa etme sürecinde, alttaki gündelik dilin üstteki edebi diline dönüşmesi yerine, edebi dilin alta doğru yayılışı söz konusudur" (Işıklı, 2021: 87). Işıklı bu delillendirmesiyle Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi şahsiyetlerin çok katmanlı dil kullandıklarını ve bu katmanlı dilin muhayyile ve tasavvur gibi üst düzey düşünme yeteneklerini kullanan muhibler ve zahitler tarafından anlaşılan katmanında felsefe yapılabildiğini ifade eder. Diğer taraftan Işıklı, aynı hikmet ve şiirlere muhatap oldukları halde itaat ve isyan arasında yönetici ve teknisyenler olarak yaşayan halktan kişilerin felsefe yapmalarının da felsefi metinlerle ilgilenmelerinin de mümkün olmadığını belirtir.

Bu noktada Işıklı, "Halk Dili - Havass Dili" ayırımını aşabilmenin yolunun Yunus Emre gibi halkın tüm tabakalarına hitap etme modelinde olduğunu ileri sürer. Fakat Işıklı'nın Gökalp'e referans vererek getirdiği "Halk Dili - Havass Dili" ayırımı ile Platon ve Kant'a referans vererek getirdiği "Duyulabilir (Sensibles) - Bilinbilir (Intelligables)" ayırımı farklı kategorilerdir. Ahmet Bican Erçilasun'un ifade ettiği üzere, Türkçe diğer dillerden farklı bir özelliğe sahiptir:

"Türkçede kelime sırası, şaşmaz bir kaideye tâbidir: **Esas Unsur Sona, Yardımcı Unsur Başa Gelir**. 'Kapı kolu' tamlamasında asıl anlatılmak istenen, yani esas unsur 'kapı' değil, 'kol'dur. Onun için sona gelmiştir. 'Mavi gök' sıfat tamlamasında asıl anlatılmak istediğimiz 'gök'tür; bundan dolayı sona gelmiştir. 'Mavi' ise niteleyici, yardımcı unsur olduğu için başta yer almıştır. Aynı şaşmaz kaide cümlede de caridir. Cümlenin temel unsuru, esas fiildir, onun için daima sona getirilir. Yine bu kaide dolayısıyla ki fiilden sonra ikinci derecede belirtmek istediğimiz unsuru fiilin önüne getiririz. 'Ali bugün

okula gitti' cümlesinde temel unsur 'gitti'dir; mutlaka sona getirilir. Ondan sonra ehemmiyet verdiğimiz unsuru da fiile yaklaştırmak, yani sona atmak suretiyle belirtiriz. Şayet 'Ali'yi belirtmek istiyorsak, 'Bugün okula Ali gitti' deriz. 'Esas unsur sonda, fiil sonda' kaidesi, 1.250 yıldan beri Türkçede hüküm sürmektedir. Bunu dilimizin en eski iki abide eserinden (...) Orhun Abideleri'nde ve 900 yıl önceki Divan-ı Lügati't Türk'te görmekteyiz" (Ercilasun, 1984: 30).

Ercilasun'un işaret ettiği bu husus Türkiye'de dil meselesinde dikkate alınmamakta, buna karşın "dilde tasfiyecilik" yaklaşımıyla Türkçeye dahil olmuş kelimelerle uğraşmaktadır. Örneğin Yunus Emre'nin şiirinde "Allah" kelimesi yerine, eski Türklerin kullandığı isimler geçmektedir. Emek Üşenmez bu hususu şöyle belirtir:

"Yunus Emre Tanrı kelimesinin yanında Hak, Çalab, Allah, Huda, Mevla, İlah vb. adları da kullanmaktadır. Yunus Emre'nin şiirlerinde belki de en sık tekrar edilen kelimelerden birisi Tanrı'dır. Türklerin İslâmlıktan önce kullandıkları bu kelime İslâmiyet'in kabulü ile birlikte de kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle Kur'an tercümelelerinde çok fazla rağbet görmüştür" (Üşenmez, 2013: 641).

Erken Cumhuriyet dönemi politikacıları, Harf Devrimi üzerinden Türkçenin "İslâmî" anlam dünyasının sekülerleştirilmesini amaçlamıştır. Bununla **modern Türk ulusu inşası ülküsü** ile kadim Türklerle dil üzerinden bir tarihi süreklilik tesis edilebileceği düşünülmüştür. Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" kitabında bu hususta tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Türkiye'de dil üzerinden ortaya çıkan çatışmanın bununla ilişkisi yadsınamaz. Nitekim Şevki Işıklı'nın makalesinde Doğrucan'dan şu cümle alıntılanmıştır: "Türkçe konuşurken 'Allah' kelimesinin karşılığı olarak Farsça 'Hüda' denilmesi bir rahatsızlık yaratmıyorken 'Tanrı' denildiği anda itirazlar hemen öne çıkmaktadır". Bu itirazın gerekçesi anlaşılmalı ve halkla empati kurulmalıdır.

Ulus inşası programının bir yansıması olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 18 Temmuz 1932 tarihli genelgesiyle ezanın Türkçeleştirilmesi ve ezanda "Tanrı Uludur" ibaresinin kullanılması halkın eski Türk atalarıyla kurbiyet kurmasını engellemektedir. Eski Türkçeyi Anadolu'da inşa edilmeye çalışılan Osmanlı toplumsal düzenine taşıyan Yunus Emre'nin misyonu, Ziya Gökalp'in teklifinde billurlaşan "dinde Türkçülük" uygulamaları kırmıştır. Yunus Emre'nin şiirinde eski Türklerle ait söz dağarcığını dinî (İslâmî) anlamlarla muhtevalandırarak verdiği görülmektedir. Nitekim Üşenmez bu hususa işaret etmektedir:

"Yunus Emre her şeyi Arapça aslından bozarak Türkçeleştirmemiştir. Onun şiirlerinde **uçmak** kelimesinin yanında cennet, **tamu** kelimesinin yanında cehennem, **Tanrı, Çalab, Hak Çalab, Issı** kelimelerinin yanında Allah, Rab, İlah, Mevla kelimeleri de pek tabii olarak kullanılmaktadır. Yunus Emre bir kavramı veya terimi değişik ifadelerle kullanmaktadır. Anlatılmak istenilen şey tek fakat söyleyiş şekilleri farklı olabilmektedir. Mesela **kefen** sözü için bazen 'beş karış bez' bazen 'biş on arşun biz' bazen de 'yensiz gönlek' tabirlerini kullanmaktadır. Yine aynı şekilde Allah dostları için **er, din ulusu, Hakkı sevici, mürşit, kulavuz** gibi farklı deyimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Yunus Emre çoğu zaman dinî terimleri Türkçeleştirirken onları açıklayıcı, tefsirvari ifadelerle ele almaktadır. Mesela **secde** sözüne 'yüz yire urmak' derken **abdesti** 'eli suya urmak', **zikiri** 'tesbih okumak', **sabah namazını** 'irte namazı' şeklinde söylemektedir. Yunus Emre pek çok dinî terimi de benzetmeler yoluyla Türkçeleştirmektedir. Mesela **seriat** için 'mumsuz bal', **tarikât** için de 'tortsuz yağ' benzetmelerini yapmaktadır. Yunus Emre'nin şiirlerinde kullanılan dinî ifadelerden Türkçe asıllı olmayan kelimeler de Türkçeleşmiştir. Mesela namaz, oruç, Allah, İlah, Azrail, İsrail, melek,

Hak, salavat gibi kelimeler Yunus Emre'nin yaşadığı devirde Türkçeleşmiş olan kavramlardır. Bu kavramlar bugün olduğu gibi o dönemde de herkes tarafından çok rahatlıkla anlaşılan sözlerdir. Yunus Emre dili ve şiirlerindeki anlamla sadece yaşadığı devirde değil bugün dahi diğer mutasavvıflardan farklı bir yere ve öneme sahiptir. Yunus Emre'yi farklı kılan şeylerin en başında şüphesiz onun sade dili gelmektedir. Bu sade dil gerçeğinin altında da Yunus Emre'nin pek çok dinî terim, hadis ve ayeti Türkçeleştirmesi onlara Türkçe libası giydirmesi yer almaktadır" (Üşenmez, 2013: 643).

Görüldüğü üzere Yunus Emre, kelimeleri "İslâm öncesi-İslâm sonrası" olarak tasnife gitmemekte, "yerli kelime-yabancı kelime" olarak da kategorize etmemektedir. Yunus Emre'yi Türkçe bakımından benzersiz kılan husus, onun muhatap olduğu her kelimeyi "Türkçe söylemek" kaygısıyla ele alması ve şiirine katması olmuştur. Böylece Yunus Emre hem farklı dil ailelerinden "devşirdiği" kelimeleri Türkçeye dahil ederek bu dili "genişletmekte" ve hem de bu kelimeleri Türkçenin dil mantığı içinde yeniden inşa etmektedir.

Şevki Işıklı'nın makalesinde getirdiği analiz iki veçhelidir: Bunlardan biri, Türkçenin Arapça (ve dahi Farsça) ağırlıklı bir dile dönüşme meselesi, diğeri ise havas-avam dili meselesidir. Işıklı; Banguoğlu, Cündioğlu, Taşdelen gibi müelliflerin "Türkçenin göçebe dilinden kültür diline dönüştüğünü" vurguladıklarını ifade eder. Makalede zikredilen yazarlar "Türklerin yerleşik yaşama geçişi ile şehirleşme, eğitim ve çeviri eserler gibi bir dizi unsurun yanında asıl kurucu rolü, İslam dininin ve Arapçanın oynadığını" vurgulamaktadır. Şevki Işıklı, Cündioğlu'nun şu görüşünü de dikkate sunmaktadır: "Bugün bile bir Türk bilgesinin Osmanlıcaya başvurmadan konuştuğunu hayal etmek zordur. Türkçenin Arapça ve Farsçadan devraldığı '**mirası**' sahiplenmesi, medeniyet telakkisi ve terakkisi için zorunludur". Şevki Işıklı, Cündioğlu'nun yaklaşımını haklı olarak şöyle eleştirmektedir:

"Cündioğlu, geçmişe bakmak için zorunlu olan basit Osmanlıca metinleri tetkik edemeyen, **min hissi hu hular** ile konuşan zevat(!) kendilerini aydın saymamalı dediğinde bir aydınlanma kriteri önermektedir. Cündioğlu'na göre bu, koca (Farsça sözcük) medeniyetten (Arapça sözcük) arda kalan bir mirastır ve bu mirası sahiplenmek, dile de onu kullanan kişiye de 'asalet' kazandırır... Osmanlıcanın taşıyıp aktardığı iddia edilen bu asaletin Türk dili için ne anlama geldiği daha dakik biçimde soruşturulması gerekmektedir. Osmanlıca dolayımındaki Arapça yanlısı tutum, Osmanlı'nın son dönemlerinde hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile ciddi savunuculara sahiptir" (Işıklı, 2021: 89)

4. Öztürkçecilik Dilin Felsefeleşmesine Vesile Olabilir mi?

Aslında sorun, Türkiye'de dil üzerinden ortaya çıkan "kültürel ada"lardır. Örneğin anti-emperyalizm tartışmalarında Türkçü ideolojiye bağlı yazarlar "Milliyetçi Türkiye" kavramını söylem olarak benimserken sosyalist aydınların Kuvâ-i Milliye hareketine olan desteklerini "Türk Ulusal Hareketi" olarak kavramlaştırması söz konusu "kültürel ada" olgusunu göstermektedir. Türk kültüründe bu "adalaşma" ve "ideolojikleştirilmiş Türkçeler" ayrışması Halk Dili-Havas Dili ayrışmasından çok daha başka bir zeminde yürümektedir. Ahmet Bican Ercilasun, Türkiye'de bir zamanlar sert kültürel politikalarla desteklenen Öztürkçeci akımın (Ercilasun buna "Uydurmacılık" demektedir), ülkeyi ikiye böldüğüne işaret etmektedir:

"Ülkemizdeki neşriyatı; Türkçe ile yazılanlar, uydurma dille yazılanlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Böylece millet fertleri arasında bir ikilik, bir zümreleşme meydana gelmiş oluyor. Bir kısım okumuşlar bütün milletin kullandığı ve anladığı dilden ayrı bir dil kullanarak farklı bir zümre haline gelmiştir. Bu zümrenin okumuşlardan meydana gelmesi, Atatürk'ün maddi ve manevi mirasının sahibi gibi görünmesi, böylece devleti, okulu, radyoyu, televizyonu ve basını arkasına alması büyük bir propaganda gücü

oluşturmakta, bu yüzden diğer okumuşlar ve halk da bunlara özenmektedir. Ancak her şeye rağmen halk kendi dilini, Türkçeyi devam ettiriyor” (Ercilasun, 1984: 12).

Ercilasun bu değerlendirmesiyle Öztürkçecilik akımının Türkiye’de yeni bir Havass Dili-Halk Dili ayrışmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Ercilasun’un ifadelerinden ortaya çıkmaktadır ki Türkiye’de Osmanlı zamanlarından beri yönetici elite yönetilen halk arasındaki ayrışmanın aracı olarak “dil”e başvurulmaktadır. Ercilasun’a göre Öztürkçecilik, dildeki ifade zenginliğini yok etmektedir:

“Şimdi size Atatürk’ün *Gençliğe Hitabe*sindeki istatistik bir neticeyi sunmak istiyorum. 1927 yılında irad edilen bu nutuk, 1964 yılında yani 37 yıl sonra TDK tarafından ‘Söylev’ adıyla ‘bugünün Türkçesine çevirilmiş’tir. Gençliğe Hitabe’nin ‘Ey Türk Gençliği’ hitabıyla başlayan kısmının Atatürk’ün ağzından çıkmış şekli ‘ve’ler hariç 155 kelimedir. 37 yıl sonra ‘Söylev’de bu 155 kelimenin 79 tanesi değiştirilmiştir. Değiştirilen kelimelerden bazılarını örnek olarak veriyorum: istiklal-bağımsızlık, ilelebet-sonsuzluğa değin, hazine-güven kaynağı, bedhah-kötücül, imkân-olanak, şerait-koşullar, galibiyet-utku, aziz-sevgili, zaptedilmiş-alınmış, tersane-gemilik, gaflet-aymazlık, emel-erek, evlat-gençlik, ahval-ortam, dahi-bile, asil-soycul. Görüldüğü gibi, eski sayılan kelimelerin karşılıkları yerine bazen tamamen değişik manadaki kelimeler konmuştur. ‘Hazine’, ‘kaynak’ demek değildir. ‘Aziz’in karşılığı ‘sevgili’ midir? ‘Zaptedilmiş’ ile ‘alınmış’ aynı manada olabilir mi? Hele ‘Ey Türk istikbalinin evladı’ndaki ‘evlat’ yerine ‘gençlik’ kelimesini koyarak ‘Ey Türk geleceğinin gençliği’ demek nasıl olur? Söylevciler ‘mahiyet’ ve ‘bilfiil’ kelimelerini ise tamamen atmışlar, yerlerine hiçbir şey koymamışlardır. Özbeöz Türkçe olan ‘dahi’ kelimesini de yabancı zannetmişler ve ‘bile’ ile değiştirmişlerdir. Biz yine istatistik neticeye dönelim: 155 kelimededen 79’u, yani %51’i değiştirilmiştir. 37 yıl sonra Gençliğe Hitabe’deki kelimelerin % 51’i ‘bugünün Türkçesine’ ait sayılmamaktadır” (Ercilasun, 1984: 11).

Ercilasun Atatürk’ün Hitabe’sinin yaklaşık kırk yıl içinde tasfiye edilerek sadece metnin değil, dilinin dahi değiştirildiğine işaret etmektedir. Bu eleştiri, Türkçenin niçin “felsefe dili” olamadığını da göstermektedir.

5. Sonuç

Şevki Işıklı, Türkçe’nin bir felsefe dili olamaması meselesinde farklı görüşleri aktarmaktadır. Hilmi Yavuz’a göre felsefe dili, dillerin anlamca genişlemesi ile değil, felsefi söylem kurmaları ile mümkündür. Sorun dilde değil, söylem geliştirme aşamasındadır. Türkçenin felsefe dili olamayacağını iddia edenler de iki argüman ileri sürmektedir: 1) Türkçe, felsefi düşünceleri anlatabilecek kadar soyut (kavramsal) bir dil değildir; bir çoban dilidir. 2) Osmanlıcadaki nüanslar, dilde sadeleşme hareketi yüzünden Türkçede kaybedilmiştir. Türkçenin felsefe dili olamamasına Taşdelen, üç gerekçe sunar: Türkçede felsefe yapma geleneğinin canlı olmaması, yazarlardaki kişisel çaba eksikliği, yaratıcılık yoksunluğu. Doğrucan ise bu sorunun gerekçesi dili kullananların ya özgüven eksikliğindedir ya da oryantalist propagandaya maruz kalmış olmalarındandır. Ancak Doğrucan, Türkçenin göçebe yaşam tarzından doğmuş bir eylem dili olduğunu vurgulamakta ve böylece “bir çoban dilidir” görüşünü dile getirenlerin görüşlerini yeniden üretmiş olmaktadır. Şevki Işıklı tasavvufun ise felsefleştirme girişiminin İslâm aydınlanmasından sonra doğan boşluk nedeniyle ancak Tanzimat döneminde yeniden doldurulmaya çalışıldığını ve bu nedenle işe yaramayacağını ima etmektedir.

İnsanın düşünme eylemini kelimelerle yaptığı açıktır. İnsan daha cennete yerleştirilmeden önde kendisine “kelimeler öğretilmiş varlık”tır. Buna göre ilk insan (Âdem) kelimeleri önce semboller belirleyip, daha sonra bunları geliştirerek elde etmemiş, tam aksine Tanrı

tarafından öğretilmiş isimler olarak almıştır.⁵ Buna göre düşünmenin (felsefenin) kelimeyle başlaması kaçınılmazdır. İnsanın yeryüzünde “halife” kılınması da “adalet ilkeleri”nin ilahi olarak verilmesinin neticesidir. Nitekim Habil ile Kabil arasındaki ihtilaf, uyuşmazlığın Hz. Âdem’e getirilmesini gerektirmiştir. Hz. Âdem’in bu konuda kendi reyini ile hüküm vermeyip, tarafların Allah’a kurban kesmesini istemesi, hukukun kollektif bilinç tarafından belirlendiği iddiasını (Durkheim) nakzetmektedir.

İnsan “Dünyada varlık” değil, “Dünya için varlık” olarak düşünülmalıdır. Kur’an’daki “Yeryüzünde bir halife yaratacağım” beyanı, insanın “dünya için” yaratıldığının işareti kabul edilmelidir. Hz. Âdem, kendisine verili bilgilere (esmae kulleha) ve yeryüzüne inmek için yaratılmış olduğu hususunda Allah’a “misak” vermiş olmasına rağmen, cenneti bırakmak istememiştir. Hz. Âdem’in teist bir varlık olduğu halde cenneti kendine “mülk” edinmek istemesi ve ölümsüzlük peşinde koşması, “yere inmeme” duygusu geliştirmesiyle neticelenmiştir. Böylece insanın varoluş âleminde tinselliği yitirdiği ilk beldenin cennet olduğu söylenebilecektir.

Işıklı’ya göre Türkçenin bilim ve felsefe dili olamaması konusunda beş hipotez geliştirilmiştir: i) toplumun yetersiz gelişmişlik düzeyi, ii) Osmanlıcanın sınırlı hedef kitlesi, iii) kapatılmayan konuşma dili - yazı dili uçurumu, iv) Türkçenin potansiyel eksikliği ve yapısal sorunları, v) Sorunlu yazma alışkanlıkları. Bu hipotezler mevcut yoksunluğu açıklayabilirler fakat umut vadeden birer çözüm sunmaktan uzaktırlar. Türk toplumunun entelektüelleri yüzünü Mekke’ye döndüğünde Arapça, İran’a döndüklerinde Farsça, Paris’e döndüklerinde Fransızca, Batıya döndüklerinde İngilizce etkisine girmiştir. Halk ise atalarından miras kalan Öz Türkçe şiirleri, koşmaları, manileri, Türküleri söylemeye devam etmiştir. Yunus Emre, Türk dilinin halk içindeki bu derin kanallara bağlanmayı başarmıştır. O halde Türk aydınları günümüzde de yüzlerini kendi yaşam dünyalarına dönmelidir. Bir yandan Türk diline ağırlık vermeli, diğer yandan felsefeyi yaşama rehberlik eden düşünme tarzı olarak kabul etmelidir (Işıklı, 2021: 103-104).

Işıklı’nın bu teklifi sorunu çözmek bakımından önemlidir. Ancak Heidegger’in Kara Orman Dağları yükseklerinde bulunan Todtnauberg köyündeki kulübede elli (50) yıl yaşadığı hatırlanmalıdır. Wittgenstein’in de 1913’ten itibaren kendisini toplumdan soyutladığı küçük kulübede uzun süre kaldığı biliniyor. Henry David Thoreau, kenti terk ederek ormanda bir yaşam kurmuştur. Yunus Emre’nin dağdan kırk yıl odun topladığı ifade edilir. Türk aydını felsefeyi bir “meslek” ve “maîşeti kazanma” aracı kılarak mı yaşayacak, yoksa yaşamı felsefî bir olmak eylemi olarak icra edecek. Sanırım olması gereken ikincisidir ve bu nedenle Türkçenin felsefe dili olabilmesi için aşacağı pek çok mesele vardır.

5 Hz. Âdem’e iki kere kelimeler verilmiştir: *Cennete yerleştirilmeden önce*: “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti” (Kuran-ı Kerim 2:31). *Cennetten düştükten sonra*: “Derken Âdem Rabb’ından birtakım kelimeler aldı, (onlarla tevbe etti. O da tevbesini kabul etti)” (Kuran-ı Kerim 2:37).

5. Kaynaklar

- Çubukçu, A. (1997). *Halîme*, Tdv İslâm Ansiklopedisi, C: 15, 338.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Dilde Birlik*, Cönk Yayınları.
- Gökalp, Z. (2013). *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları.
- Gültekin, A. (2019). *Kur'an'dan önce Türkçe yok muydu?*, 20.12.2019 tarihinde Karar Gazetesi <https://www.karar.com/yazarlar/asim-gultekin/kurandan-once-turkce-yok-muydu-12267> adresinden alındı.
- Işıklı, Ş. (2021). *Yunus Emre Bağlamında Türk Dili Felsefesi ve Türkçe Felsefenin Koşulları*, ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi, (3: 6), 83-105.
- Ömer Seyfettin. (2016). *Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, Hazırlayan: Nâzım Hikmet Polat, TDK Yayınları.
- Özönder F. S. B. (2006), *Çöyr Yazıtı*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, (3: 3), 108-124.
- Süleymenov, O. (2010). *Sümerce Türkçe Altmış Kelime*, 13.06. 2010 tarihinde <https://sumeryan.blogspot.com/2010/06/sumerce-turkce-60-kelime-osuleymanov.html>, adresinden alındı.
- Tekin, T. (1989). *Türk Dili Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi*, Erdem Dergisi, (5: 13), 141-168.
- Tuna, O. N. (1990). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üşenmez, E. (2013). *Yunus Emre Divanında Türkçe İslâmî Terimler*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (8/1), 625-644.